

‘Separated but not divided’

De gevolgen van het Dayton-akkoord en de toekomstvisie van jonge Serviërs in Republika Srpska, Bosnië-Herzegovina

Universiteit Utrecht

Master: *Multiculturalisme in een vergelijkend perspectief*

2011-2012

Jette Jansen

Studentnummer: 3650138

Begeleider: Sofie Smeets

Abstract

Sinds het Dayton-akkoord in 1995 een einde maakte aan de oorlog in Bosnië-Herzegovina is het land verdeeld in twee entiteiten. De Servische Republiek (Republika Srpska), waar vooral Serviërs wonen en de Federatie, waar voornamelijk Moslims en Kroaten wonen. Dit onderzoek richt zich op de Servische entiteit, de Republika Srpska. Ik ga in op de toekomstvisie van hoger opgeleide, jonge Serviërs die leven in de hoofdstad van deze entiteit, Banja Luka. In hoeverre heeft Dayton effect op hun dagelijks leven en hoe beïnvloedt het hun identiteit en de manier waarop ze zichzelf en hun land zien. Ik ga onderzoeken welk belang etniciteit heeft voor een generatie die voor het grootste deel opgroeide na de oorlog. Terwijl de internationale gemeenschap het land in de toekomst weer wil herenigen blijkt dit in de praktijk erg gevoelig te liggen. Dit is een zoektocht naar eenheid in een land met verschillende bevolkingsgroepen die door de oorlog van elkaar verwijderd zijn.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	6
2. Servisch zijn in Bosnië	10
2.1 Servische identiteit	10
2.2 Het belang van etniciteit	14
2.3 Servische geschiedenis en slachtofferschap	20
2.4 Het gevaar van Islamisering	26
3. De gevolgen van het Dayton-akkoord	28
3.1 Het culturele compromis	28
3.2 Bosnië als natie-staat	33
3.3 Het gebrek aan een nationale identiteit	36
3.4 De rol van politiek en de media	40
3.5 De toekomst van Bosnië	41
4. De invloed van de internationale gemeenschap	45
4.1 De rol van de internationale gemeenschap	45
4.2 Passiviteit van de bevolking	48
4.3 Democratie?	51
4.4 Toetreding tot de EU	54
5. Conclusie	57

Bijlagen

*Cause I live in a banana state,
it doesn't mean that I'm Banana-man.
Because I live in the ass of the world,
it doesn't mean that I am less worth¹.*

Zoster- Banana State

---

¹ Toen ik met een aantal informanten in Macedonië was voor een Youth Exchange kozen ze ervoor deze tekst te zingen in plaats van het laten horen van het Bosnische volkslied dat geen tekst heeft. Volgens hen is dit het volkslied van de jeugd.

Hoofdstuk 1: Inleiding

'Where logic starts, Bosnia- Herzegovina ends'.

Ivo Andric 1892-1975

Als een visuele herinnering aan hoe de internationale gemeenschap de inwoners van Banja Luka in de steek heeft gelaten in de oorlog staat er midden in de stad een groot monument. Net als Sarajevo was de stad bezet en er kwamen nauwelijks genoeg voedsel en medicijnen binnen voor de bevolking om te overleven. Het monument bestaat uit twaalf metalen, glinsterende, ronde borden die staan voor de twaalf baby's die in de oorlog in een ziekenhuis gestorven zijn door een gebrek aan zuurstof. Door het ziekenhuis is meermaals vergeefs om hulp gevraagd, maar Westerse landen weigerden zuurstof te leveren. De Serviërs die ik spreek vertellen het met woede in hun stem. Terwijl de baby's stierven hielpen de Amerikanen wel de Moslims aan wapens. Het monument schittert in de zon en is het enige oorlogsmonument dat ik tegenkom. Bij een oorlog waar alle partijen schuld aan hebben zijn deze twaalf baby's onschuldig ter dood veroordeeld.

Zeventien jaar na de oorlog ging ik op weg naar Banja Luka, de hoofdstad van de Servische entiteit (Republika Srpska) in Bosnië. Via Zagreb in Kroatië reis ik over de besneeuwde wegen van voormalig Joegoslavië. Aan de sneeuwvrij gemaakte paden, die lopen naar vervallen huizen, kan ik zien waar mensen wonen. Een hond blaft, er komt zwarte rook uit de schoorstenen die de grijze lucht nog meer versombert. Mijn tijdelijke huis bevindt zich in een wijk buiten het centrum van de stad, in een van de appartementen voor de vele vluchtelingen. Grijze houten huizen, gebouwd door de EU. Binnen brandt het grote houtfornuis waar iedereen zich omheen schaaft. Begin februari begon ik met mijn onderzoek. Bij een temperatuur die 's nachts daalde tot -22 graden Celsius.

Op 21 november 1995 werd in de VS het Dayton-akkoord getekend door de drie leiders van de Moslims, de Serviërs en de Kroaten. Dit betekende het einde van de oorlog in Bosnië-Herzegovina. De formele naam van dit akkoord is *'the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina'* (Weller & Wolff

2008). Het akkoord verdeelt het land tot op de dag van vandaag in twee entiteiten, plus een district. Een Servisch deel (Republika Srpska) en een Moslim-Kroatisch deel (de Federatie) en het district Brcko. Het district heeft zelfbeschikking en opereert zelfstandig. Het Servische deel beslaat 49% van de rest van het landoppervlak en het Moslim-Kroatische deel 51%. Het district Brcko ligt in het midden van de RS en hakt deze als het ware in tweeën. Recentelijk is er veel discussie omdat de Kroaten een eigen derde entiteit claimen, in het westen van het land. De kans is aanwezig dat deze er op termijn ook zal komen, om verdere spanningen in de Moslim-Kroatische Federatie de kop in te drukken. De officiële hoofdstad van het hele land is Sarajevo, dit is tevens de hoofdstad van de Federatie. Banja Luka is qua grootte met zo'n 250.000 inwoners de tweede stad van het land en de hoofdstad van de Republika Srpska. De overgrote meerderheid van de inwoners van Banja Luka bestaat uit Serviërs. In de oorlog zijn er zo'n 60.000 Kroaten en Bosniakken uit weggevlucht, de meesten van hen zijn niet teruggekeerd. De inwoners van de stad bestaan voor naar schatting 94% uit Serviërs. Voor de oorlog en de zuiveringen bedroeg dit percentage 55% (Faber 2001).

Sinds het begin van de oorlog heeft er een ware volksverhuizing plaatsgevonden in Bosnië. Serviërs vertrokken uit gebieden die overwegend werden bewoond door Moslims en Kroaten, die op hun beurt vertrokken uit gebieden waar Serviërs de meerderheid vormden. Veel van deze vluchtelingen, zo ook het gezin waar ik verbleef, zullen niet terugkeren.

Het Dayton-akkoord zorgt nog altijd voor spanningen. Dit is terug te voeren tot de grondwet die aan dit akkoord verbonden zit en die onderscheid maakt tussen de verschillende etniciteiten in het land. Volgens Eriksen refereert het woord 'eticiteit' in de sociale antropologie aan 'aspecten van relaties tussen groepen die door zichzelf en door anderen, gezien worden als cultureel onderscheidend' (Eriksen 2004: 5). In Bosnië zien de drie groepen zichzelf als cultureel verschillend van 'de Ander'. De grondwet is een uitvloeisel van dit akkoord en verplicht het land drie presidenten te hebben. Een van Servische afkomst, een van Moslim afkomst en een van Kroatische afkomst. De grondwet erkent alleen deze drie etnische groepen, anderen kunnen zich classificeren als 'others'. Met andere woorden: het belang dat het Dayton-akkoord hecht aan etniciteit is verweven in de grondwet. Om het effect van Dayton helder te krijgen hanteer ik het begrip 'cultureel compromis' van Andreas Wimmer (2002).

Wimmer (2002) introduceert dit in zijn boek *'Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict'*. Hij beschrijft het als volgt; *'A cultural compromise emerges when the actors sharing a communicative space can agree that certain values are valuable and that certain modes of classifying the social world makes sense'* (Wimmer 2002:8). Er is een cultureel compromis als verschillende groepen die een publieke ruimte delen het eens zijn over hoe de sociale wereld om hen heen geëncificeerd dient te worden. Groepen moeten het eens zijn over de plaats die ze innemen in de ruimte. In Bosnië heerst hier een voortdurende verwarring over. Hoofdstuk 2 gaat hier dieper op in.

Er bestaat een spanning tussen enerzijds het belang dat aan etniciteit wordt toegekend en anderzijds de doelstelling dat het akkoord tenminste een tijdelijke oplossing is die er in moet voorzien dat Bosnië op termijn weer tot één land verenigd kan worden. In dit Bosnië van de toekomst zou etniciteit juist een ondergeschikte rol moeten gaan spelen. Het is nu de vraag hoe de jongere generatie daar tegenaan kijkt. Zij is tijdens of na de oorlog in de Republika Srpska opgegroeid en heeft niet meegemaakt hoe Bosnië als land in vroeger tijden functioneerde. Wat is naar hun oordeel en beleving de invloed van Dayton op het belang dat zij toekennen aan etniciteit in de Republika Srpska? Die vraag werd gesteld aan hoogopgeleide, jonge Serviërs. Uitgangspunt was dat Dayton dit belang alleen maar versterkt heeft.

Het onderzoek vond plaats onder jonge hoogopgeleide Serviërs in Banja Luka. Hier zaten vluchtelingen uit de Moslim-Kroatische Federatie bij of uit Kroatië en mensen die geboren en getogen zijn in deze stad. De keus voor hoger opgeleiden werd ingegeven door de overweging dat zij zich meer bewust zouden zijn van de situatie in hun land en omdat zij de 'intelligentsia' vormen in de woorden van Benedict Anderson. De 'intelligentsia' speelt een belangrijke rol in de opbouw en daarmee de toekomst van het land (Anderson 1983; Gellner 1983). Zij is in staat de algemene opinie te beïnvloeden door bijvoorbeeld publicaties en andere massamediale uitingen. Ook neemt zij vaak invloedrijke posities in. Faber schrijft ook dat intellectuelen, samen met politici, kort voor de oorlog belangrijk waren in het verspreiden van het nationalistische gedachtegoed (Faber 2001). Het veldwerk was gebaseerd op het idee dat jonge, hoog opgeleide mensen een grote rol spelen in het vormen van een nieuwe staat en een verenigd Bosnië. Dat verklaart de keuze voor deze doelgroep. De jongere generatie zal het land verder op moeten bouwen en een nieuwe betekenis moeten

geven aan wat het betekent om in Bosnië te wonen.

Omdat ik de taal niet machtig was heb ik me gericht op mensen die goed Engels spraken, op enkele uitzonderingen na als een tolk beschikbaar was. Tijdens mijn verblijf heb ik Servische lessen genomen. Hoewel het leren van de taal me ontzettend is tegengevallen bleek dit ook een goede manier om mensen te leren kennen.

De focus lag op Serviërs als dominante groep in het gebied maar veel informatie kwam ook van mensen die ik gesproken heb en die voort bleken te komen uit een gemengd huwelijk. Soms omschreven ze zich als Servisch, in een enkel geval als Moslim of wisten ze niet waar ze eigenlijk bijhoren. Juist zij konden het belang van etniciteit helder illustreren. Ook is een Servisch meisje in de Federatie geïnterviewd. Bijkomend resultaat was dat het andere perspectief waardevol bleek voor een nieuw licht op de situatie en voor een verdieping van het inzicht. De onderzoeksrol was altijd open. Iedereen wist vooraf waar mijn onderzoek over ging en er was sprake van *informed consent*. Sommige namen zijn gefingeerd op verzoek van informanten. Al met al waren er tien vaste informanten waarmee minimaal eens per week gesproken werd en er zijn meer dan twintig interviews afgenomen. De interviews waren vrijwel allemaal ongestructureerd. Met name omdat mensen uit zichzelf veel vertelden in een sfeer van openheid en spontaniteit. Ze moesten hun verhaal kunnen vertellen zonder het gevoel te krijgen dat ze een bepaalde kant op werden gestuurd. Met informanten ben ik gaandeweg wel meer gaan structureren aan de hand van specifieke thema's. Daarnaast viel er veel te leren van de verschillende organisaties waar ik vrijwilligerswerk kon doen.

Het eerste hoofdstuk is gewijd aan de aard en inhoud van de Servische identiteit en aan het belang van etniciteit. Vervolgens ga ik in op de huidige situatie van het land, het gebrek aan een nationale identiteit en op nationalistische sentimenten in de media en de politiek. Het laatste hoofdstuk gaat over hoe de rol van de internationale gemeenschap wordt ervaren, zie ook het vignet waarmee ik dit verhaal begon. De bevindingen zijn zeer opmerkelijk en geven te denken over de kloof tussen internationale machtspolitiek en de mensen waarvan het bestaan daardoor wordt bepaald. Aan de hand van de belangrijkste uitkomsten worden vervolgens de belangrijkste conclusies getrokken.

Hoofdstuk 2: Servisch zijn in Bosnië

Terwijl de sneeuw buiten een halve meter hoog ligt en de temperatuur overdag tot -15 stijgt, zit iedereen thuis voor de televisie. Van de kou zou je ziek worden dus niemand waagt zich buiten tenzij strikt noodzakelijk. Binnen bereikt de temperatuur tropische waarden. Tante zit ook lui op de bank en er wordt koffie ingeschonken. Oploskoffie van water verwarmd op het grote huisfornuis in een hoek van de kamer, in een rood kannetje. Eerst in elk kopje wat drab, daarna wordt voorzichtig de rest er bovenop geschonken. Me verbazend kijk ik naar de programma's die voorbij komen. Wat me het meest verrast is een satirisch programma. Verschillende acteurs zitten samen in een klaslokaal, ze hebben rare hoedjes op en teveel make-up. Er wordt me uitgelegd dat elke acteur zogenaamd uit een land van voormalig Joegoslavië komt. Zo is er een Kroatische leerling, een Servische, een Sloveense en ga zo maar door. Samen maken ze grapjes en er wordt veel gelachen, over elkaar en met elkaar. Er worden stereotypes gecreëerd, verschillen worden weggelachen. 's Avonds wordt de dag afgesloten met glitter en glamour in Idols, een coproductie van Bosnië, Servië en Kroatië.

Bovenstaand voorbeeld laat zien dat de rivaliteiten van tijdens de oorlog inmiddels ook hebben plaatsgemaakt voor samenwerking en vermaak. Dit wil niet zeggen dat er geen etnische spanningen meer zijn, maar de verschillende landen van ex-Joegoslavië zoeken ook toenadering. De gemeenschappelijke taal vormt hier een brug over het verleden.

2.1 Servische identiteit

'What my ancestors were and where I belong'

Anja, 32, sociaal werkster

Gospodastreet, de belangrijkste straat van Banja Luka, begint met een heleboel kledingwinkels. Benetton, Mango; kleurige etalages met synthetische kleding. Het had elke willekeurige straat in Europa kunnen zijn. Als je verder loopt valt één ding op. Na de Orthodoxe kerk zijn de winkels verdwenen en staan er alleen kraampjes

tussen de overvolle terrassen. Het maakt niet uit welke dag het is, vanaf zeven uur 's ochtends wordt er koffie gedronken met vrienden. Vanwege de hoge werkloosheid blijven velen de hele dag op het terras hangen. Degenen die wel werk hebben zeggen sneller gedag, hun werkdag begint om acht uur. Na drie uur in de middag, als de meesten weer vrij zijn en de scholen uit, wordt het druk in de stad. Vooral mannen bevolken de terrassen terwijl ze kijken naar de vrouwen die op hoge hakken voorbij flaneren. Op en neer Gospodastreet, ook als ze daar verder niets te zoeken hebben. Gezien en gezien worden.

Samen koffie drinken is belangrijk voor de inwoners van Banja Luka, het hoort bij hun cultuur. Westerse landen worden steeds individualistischer, een verandering die ook hier zijn intrede begint te doen. Maar vooralsnog zijn familie en vrienden hier het hoogste goed. Mensen zijn sociaal en staan erg open voor contact. Zoals mijn vaste informant Nenad me vertelde: *'I wouldn't leave our coffee for anything. I value more the social side of life'*. Als ik mensen vraag wat bij hun cultuur hoort, wat ze hier hebben en niet in andere landen, komt het koffiedrinken stevast naar voren.

Als ik mensen vraag wat een Serviër is of wat iemand tot een Serviër maakt krijg ik vage antwoorden. De meeste informanten leggen me uit dat hun ouders Servisch zijn en zij dus automatisch ook. Het woord natie is te vertalen als *narod* in het Servisch; dit woord heeft een etnische connotatie. *Narod* heeft dezelfde wortel (*rod*) als het woord *roditi*, geboren worden (Hayden 1996). Met andere woorden: in het Servische woord voor natie zit besloten dat je geboren wordt binnen die natie.

De Servische etniciteit wordt gekoppeld aan de Orthodoxe kerk. Serviërs zien zichzelf als cultureel anders omdat zij Orthodox zijn en de Ander niet. Etniciteit is een sociale identiteit die alleen kan ontstaan en bestaan in relatie tot de Ander (Eriksen 2004). Deze koppeling is ook te zien aan grote Servische vlaggen die op sommige Orthodoxe kerken hangen. Een ander punt dat wordt genoemd is dat ze hier nog de oude Orthodoxe kalender gebruiken. In veel andere Orthodoxe landen is dit geen gebruik meer.

Veel informanten zijn wel gelovig maar gaan niet regelmatig naar de kerk. Een groot aantal gaf me hiervoor als reden dat ze zich in de kerk niet prettig voelen. Priesters hebben net als politici dure auto's en ze vertrouwen dit niet. Ik maakte zelf de Orthodoxe mis mee met Pasen. Vrouwen en kinderen staan links in de kerk,

mannen rechts. De priester maakt weinig contact met zijn volgelingen, het voelde allemaal heel koud en informeel. Aan het einde van de mis kwam iemand langs met een collecte. Opdringerig stak hij de schaal naar voren. Toen we de kerk uitliepen zag ik twee grote Audi's staan voor de parochie, volgens mijn gastmoeder waren die van de priester. Meerdere keren per jaar komt er een priester langs om het huis en het water te zegenen. Het is gebruikelijk dan geld te geven voor zijn diensten, een bedrag van twintig euro per keer is heel normaal, terwijl dit voor de meeste mensen eigenlijk niet op te brengen is.

Mensen vinden het moeilijk om aan mij uit te leggen wat hen Servisch maakt. Ze komen soms ook tot de conclusie dat ze het zelf niet weten. Het is gewoon zo. Wel is er één essentiële Servische nationale traditie waar bijna iedereen die ik spreek aan mee doet, dit is 'Slava'². Er is een Servisch gezegde; *'Where there is a Slava, there is a Serb'*. Een Slava is een 'huisheilige', een heilig persoon die je huis bewaakt als het ware. Elk huis heeft een heilige, zijn afbeelding hangt vaak boven de eettafel. Met Slava wordt eveneens bedoeld de feestdag(en) ter ere van deze huisheilige, dus zowel de heilige zelf als het daarmee verbonden feest. Er zijn verschillende heiligen, die patriarchaal van generatie op generatie worden doorgegeven. Als de Slava (heilige) van je man St. George is, is die automatisch ook van jou vanaf je trouwen. Trouw je als vrouw niet, blijf je de Slava van je vader houden. Elke Slava heeft een eigen feestdag, sommigen zelfs twee verschillende. Er worden traditionele gerechten gemaakt en familie en vrienden worden uitgenodigd. Vaak duurt het feest verschillende dagen. De eerste dag alleen voor directe familie en de dag erna voor iedereen die maar wil komen.

Na het communisme heeft Slava weer aan populariteit gewonnen, net als andere religieuze feestdagen. Ten tijde van het communisme was het verboden deze dagen in het openbaar te vieren. De autoriteiten werkten samen om zeker te zijn dat religie zijn 'sociale, politieke en morele invloed, en uiteindelijk zijn grip op de harten, gedachten en verbeelding van mensen zou verliezen' (Szostkiewicz 1999:17). Er moest een nieuwe maatschappij ontstaan en een religie zou deze ondermijnen; de plaats die religie had in de harten van mensen moest plaatsmaken voor communisme. Sommige Serviërs ervaren dit als een periode van onderdrukking waarin ze niet vrij

---

² Dit komt van het Servische woord 'slavati', wat vieren betekent.

hun geloof konden belijden. Er werd druk uitgeoefend om Joegoslavië te worden waarbij ze hun Servisch-zijn moesten vergeten (Sen 2009). Na de val van het communisme en het uiteenvallen van Joegoslavië, is 'religie aan het herleven in voormalig socialistische landen' (Greeley 2002: 76). Dit heeft als gevolg dat religie weer zichtbaarder wordt in het publieke domein. In een populaire modezaak in het centrum van Banja Luka worden in een nis bij de trap Mariabeelden verkocht door nonnen uit een nabijgelegen klooster. Voorheen zou dit niet denkbaar zijn.

Naast godsdienst is ook taal voor de Serviërs een manier om zich van anderen te onderscheiden. Sen gaat uit van drie noties van natievorming, namelijk dat de natie '*ancient, unique and opposed*' is (Sen 2009:523). Deze noties zijn geïnspireerd op het werk van Benedict Anderson (1983) waar ik later verder op in zal gaan. Voor nu is het belangrijk om te weten dat zowel taal als godsdienst voldoen aan deze drie noties. Ze zijn oud, uniek en kunnen een tegenstelling vormen met andere volkeren in een gebied. Ze kunnen de culturele grenzen van een natie markeren en daarom noemt Sen ze '*national identity markers*' (Sen 2009: 525). Etniciteit is een constructie en *identity markers* worden ingezet om te laten zien hoe deze etniciteit geconstrueerd is. Het geeft eveneens aan waar de grenzen liggen van een gemeenschap. Marginale groepen en minderheden kunnen kleine verschillen gebruiken om zich te onderscheiden van anderen en om hun doel van politieke autonomie te rechtvaardigen (Gellner 1983). In het geval van Bosnië zijn deze verschillen dus taal en godsdienst. Taal is een veelgebruikt onderscheid omdat het een communicatiemiddel is en hierdoor mensen binnen de groep verbindt terwijl het de mensen buiten de groep buitensluit (Sen 2009). Het wordt gebruikt om aan te tonen dat er verschillen bestaan tussen de Kroaten en Serviërs die beide Christelijk zijn. De Serviërs gaan meer en meer het Cyrillische alfabet gebruiken terwijl de Kroaten het Latijnse schrift gebruiken (Sen 2009; Eriksen 2004). Mijn informanten ontkennen echter dit belang van taal. Het speelt voor anderen een rol, niet voor hen.

De enige uitzondering hierop vormde een 16-jarig meisje op het gymnasium. Zij was echter mijn enige informant in de Moslim-Kroatische Federatie. Toen ze jonger was is heeft ze bij ons in huis geloged en ik heb haar opgezocht. Het leek me interessant om ook van haar te horen wat het betekent om Servisch te zijn in de Moslim-Kroatische Federatie. In de stad waar zij woont, Drvar, is 60% van de inwoners Kroaat en 40% Servisch. Voor de oorlog woonden er nagenoeg alleen

Serviërs. Op school krijgt ze enkele vakken, zoals geschiedenis, in het Servisch; de rest in het Kroatisch. Ze zegt dat Kroatisch niet haar taal is, en ze is er trots op dat ze Servisch geleerd heeft van haar ouders en broer. Ze zou liever in Republika Srpska wonen. In tegenstelling tot mijn informanten die in Banja Luka in een bijna etnisch homogene omgeving wonen is er een Drvar sprake van heterogeniteit. Dat zij meer belang hecht aan haar Servische etniciteit en taal sluit aan bij onderzoek van Capersen (2004). Capersen concludeert dat in heterogene gemeenschappen mensen eerder geneigd zijn nationalistisch te denken. De reden die zij hiervoor geeft is dat in heterogene gemeenschappen meer angst heerst voor overheersing door anderen. Ook de intensiteit van het oorlogsgeweld speelt een rol. Banja Luka kende relatief weinig geweld in de stad zelf; in Drvar daarentegen is hevig gevochten.

Een andere aanwijzing voor het belang van taal hoor ik wel van mijn informanten. In Kroatië is het sinds februari verplicht om Servische films in het Kroatisch te ondertitelen. Mijn informanten vinden dit absurd. Het is dezelfde taal met alleen kleine verschillen, iedereen begrijpt elkaar. Het klopt dat cyrillisch in toenemende mate ook voor ondertiteling wordt gebruikt. In het straatbeeld van Republika Srpska is dit schrift volop aanwezig. Het cyrillische schrift wordt gebruikt als een '*national identity marker*' (Sen 2009) voor de Serviërs in Bosnië, het onderscheidt hen van andere groepen. Een ander alfabet wordt ingezet om aan te tonen hoe verschillend de Serviërs zijn ten opzichte van de Kroaten en de Moslims die in hetzelfde land leven.

Het is belangrijk om hier ook aan te geven dat er enkele informanten waren voor wie hun Servische achtergrond niets betekent. Ze zijn niet Orthodox, vieren geen Slava en zien hun etniciteit slechts als een formeel gegeven, simpelweg omdat hun ouders dit zijn.

2.2 Het belang van etniciteit

Het is moeilijk te zeggen hoe belangrijk etniciteit in Joegoslavië echt was, verschillende auteurs hebben er een andere kijk op. De meerderheid gaat ervan uit dat in Joegoslavië onder Tito iedereen samenleefde in 'broederschap en eenheid' (Faber 2001:29). Er vonden veel huwelijken plaats tussen mensen van verschillende

etniciteiten. Vooral in Bosnië was dit het geval. In de sociale wetenschap wordt dit gezien als een teken dat er sprake is van assimilatie en integratie (Hayden 1996). Voor het communistische systeem was immers iedereen gelijk, en ook van Tito zelf is merkwaardig genoeg niet bekend welke etniciteit hij had. Bosnië werd ook wel ‘Joegoslavië in het klein’ genoemd vanwege de diversiteit. In de tijd na de Tweede Wereldoorlog was er sprake van veel contact en vertrouwen tussen de verschillende etniciteiten (Simonsen 2005). Dit is wat ‘Westerse’ onderzoekers over het algemeen aannemen. Maar hier is ook kritiek op. Andrei Simic (2000) betoogt dat Westerse onderzoekers zich te naïef laten meeslepen in de ‘*myth of harmony*’ van voormalig Joegoslavië; volgens hem was etniciteit altijd belangrijk.

Het is essentieel om stil te staan bij het feit dat ook de betekenis van identiteit kan veranderen, Hayden (1996) noemt als voorbeeld in zijn artikel dat Serviërs in Kroatië zichzelf meer als Servisch omschreven in de jaren '90 dan in de decennia ervoor. Maar dit wil volgens hem niet zeggen dat deze daarvoor niet aanwezig was. Het werd alleen als het ware overschaduwed door de Joegoslavische identiteit.

Toen Joegoslavië langzaam uit elkaar begon te vallen veranderde het leven voor de mensen in Bosnië. Onder Tito hadden ze een veilig, voorspelbaar bestaan geleid. Daarna kelderde de koopkracht en ging er massale werkeloosheid ontstaan. Ze zochten hun heil in een ‘nieuwe haven van veiligheid: nationale homogeniteit’ (Faber 2010:20).

Brown (2001) stelt over nationalisme dat dit ‘overheerst als instituties ineens stortten, als bestaande instituties niet meer voorzien in de basisbehoeften van mensen en als bevredigende alternatieve structuren niet dadelijk aanwezig zijn’ (Brown 2001:9). Dit is precies wat er gebeurde na Tito’s dood. Joegoslavië viel langzaam uiteen, de werkeloosheid nam met sprongen toe en mensen konden niet meer in hun basisbehoeften voorzien. Voor de Serviërs was een onafhankelijk Bosnië geen alternatief dat ze kon bekoren. De media werden overgenomen door nationalistische partijen en mensen kwamen onder invloed van propaganda. Ze zochten steun bij hun eigen etnische groep. Zo werden er na het uitbreken van de oorlog ineens meer baby’s gedoopt; mensen wilden dat hun kinderen ergens bij zouden horen. Bij de kerk die hun verbond met hun eigen etnische groep.

Eriksen gebruikt voormalig Joegoslavië om de relativiteit van culturele grenzen te benadrukken. Deze grenzen, die volgens hem generaties lang niet

belangrijk waren, werden in de oorlog opeens herinnerd. ‘Het is alleen als deze een verschil maken in interactie dat culturele verschillen belangrijk zijn voor het creëren van etnische grenzen’(Eriksen 2004:46). Culturele verschillen hoeven niet voor grenzen te zorgen, integendeel. Pas in interactie blijkt welke verschillen gebruikt kunnen worden om etnische grenzen te markeren. Deze grenzen zijn alles behalve statisch. ‘Tijdens en na de oorlog was het ethno-nationalistische paradigma de dominante manier die beschikbaar was om de tegenslagen van mensen uit te leggen, en het was ook het centrale element in het opbouwen van de gebroken levens van mensen’ (Kolind 2008:49). Ook na de oorlog hadden mensen die steun van hun volk nodig. Waar het eerst een manier was om tegenslagen te verklaren (ze haten ons omdat we Serviërs zijn) werd het na de oorlog een manier om kracht uit te putten (wij Serviërs slaan ons erdoorheen zoals we altijd gedaan hebben).

Volgens de census van 1991 in Bosnië maakten de Moslims 43,7% uit van de ongeveer vier miljoen inwoners, 31,4% waren Serviërs en 17,3% waren Kroaten. De omschrijving Joegoslavaaf vond herkenning bij 5,5% (Faber 2001) van de bevolking. Dit is de laatste volkstelling geweest. Sinds het uitbreken van de oorlog weet niemand in Bosnië en waar dan ook hoeveel mensen er van elke etnische minderheid nu precies wonen. Ze kunnen alleen afgaan op tellingen van voor de oorlog. Er wordt geschat dat van de 4,4 miljoen inwoners van voor de oorlog er zo’n twee miljoen gevlucht zijn, het merendeel binnen Bosnië maar ook naar het buitenland. Omgekeerd zijn er veel Serviërs vanuit Kroatië naar Bosnië gekomen. Er is kortom alle reden om aan te nemen dat de bevolkingssamenstelling sterk is veranderd.

Anderson heeft het in zijn boek *‘Imagined Communities’* over het belang van de census. Hij schrijft hierover: *‘The fiction of the census is that everyone is in it, and that everyone has one- and only one- extremely clear place. No fractions’* (Anderson 1983:166). Bij een census ben je of het een of het ander, iedereen wordt maar één keer geteld. Het is een afspiegeling van de werkelijkheid in die zin dat het één waarheid laat zien over de etnische groepen die er in een land wonen. Hij noemt dit met recht een *‘fiction’* omdat het een fantasie is dat mensen zo gemakkelijk in één hokje passen zoals bij een census. Vorig jaar zou er een census plaatsvinden. Deze ging op het laatste moment niet door, er waren teveel spanningen.

Als etniciteit een politieke kracht wordt telt vooral het aantal mensen in die groep, de demografie (Doyon & Slack 2001). Het wordt dan ook ineens belangrijk

hoeveel mensen er in de rivaliserende groep zitten als het gaat over een bepaald gebied. Als een groep qua aantal kleiner lijkt te worden ten koste van een andere groep kan dit voor spanningen zorgen en zelfs leiden tot conflict. Dit voorbeeld van de voorgenomen census laat heel duidelijk zien dat er sprake is van angst. Er wordt nog steeds belang gehecht aan bij welke etnische groep iemand hoort. Dit komt voor een groot deel omdat het Dayton-akkoord en daarmee de grondwet, op de verschillende etniciteiten zijn gebaseerd. De entiteiten zijn ingedeeld op basis van etniciteit, zo zijn er ook drie presidenten; voor elke groep één. Als je jezelf als inwoner zou omschrijven als Bosnisch zonder het aan een bepaalde etniciteit te koppelen is er eigenlijk niemand die je belangen behartigt. Je zou zelfs kunnen stellen dat je in Bosnië er pas bij hoort als je jezelf bij één van de groepen rekent.

Voor ik hier verder ga wil ik een duidelijk onderscheid hanteren tussen mijn informanten en andere burgers. Mijn informanten zijn hoog opgeleid, spreken vaak meerdere talen en hebben relatief veel gereisd. Zelf geven ze deze redenen voor het feit dat hun verhaal vaak niet overeenkomt met andere verhalen die ze om zich heen horen. Ze kunnen veel verhalen vertellen die het belang van etniciteit aantonen, maar zelf vinden ze dit over het algemeen nauwelijks van belang. Er lijkt dus een discrepantie te bestaan tussen hoe mijn informanten zelf in het leven staan en hoe de mensen om hen heen in het leven staan. In de literatuur kan ik weinig bruikbare informatie vinden over hoe opleiding en reiservaringen invloed kunnen hebben op etnische sentimenten. In zijn befaamde boek *'Nations and nationalism'* (1983) zegt Ernest Gellner hier wel over;

'It is ironic that intellectuals, the driving force of initial nationalism, are now, in a world of nation-states, often the ones who move with the greatest ease between states, with the least prejudice, as once they did in the days of an international inter-state clerisy'

(Gellner 1983: 113)

In dit citaat is *'clerisy'* een ander woord dat Gellner gebruikt voor *'intelligentsia'*. Oorspronkelijk waren zij de drijfkracht achter nationalisme, maar tegenwoordig zijn het degenen die reizen tussen staten, die de minste vooroordelen hebben. Dit is ook

mijn ervaring; juist de hoger opgeleiden wijzen nationalisme af. Op de vraag hoeveel belang er in heel Bosnië aan etniciteit gehecht wordt, is geen antwoord te geven door dit onderzoek.

Iemand die zichzelf bewust niet tot een etnische groep rekent is een Protestantse pastor, Zelimir, die ik bij toeval heb ontmoet tijdens mijn vrijwilligerswerk voor de organisatie Mozaik. Het was zondag en we brachten soep en brood naar armlastige families in de stad. De chauffeur van het busje was die dag ziek en zo kwam het dat de pastor, een voetbalvriend van de oprichter van de stichting, het busje bestuurde. Na mijn eerste verbazing begon ik hem vragen te stellen. Zijn gemeenschap (Zevendaagse Adventisten) telt zo'n 200 leden, van elke etniciteit. Hij is al de vierde generatie in zijn familie die pastor is. Van geboorte is hij Servisch, maar dit heeft voor hem geen enkele betekenis. In zijn woorden: *'I never find myself normal in any ethnicity, I'm a Christian and that moves between ethnicity'*. Hij vertelt dat hij ook enige tijd als pastor in Sarajevo heeft gewerkt. Omdat hij niet Orthodox was werd hij niet gezien als een echte Serviër. Dit maakte het voor hem in Sarajevo gemakkelijker. Als we verder praten over het belang van religie in Bosnië na de oorlog merkt hij scherp op; *'Only here do they call Catholics Croats'*. Hieruit blijkt wederom de connectie die er in Bosnië bestaat tussen geloof en etniciteit. Voor Zelimir is het Protestants-christelijk geloof belangrijk dan welke etniciteit dan ook.

Mijn informanten geven collectief de media en politici de schuld van het belang van etniciteit. Op hun rol kom ik in een later hoofdstuk terug. De meningen verschillen sterk over het belang van etniciteit in hedendaags Bosnië. Sommigen zeggen dat er nog steeds veel haat is, anderen zeggen dat onderzoekers uit 'het Westen' hier graag op focussen terwijl het in hun dagelijks leven geen enkele rol meer speelt. Jelena legt me uit dat je vaak aan iemands naam kunt zien welke etniciteit die heeft. Tijdens de oorlog was dit gevaarlijk; mensen haalden de naambordjes van hun deuren af. Ze vertelt me dat nog steeds als ze iemand ontmoet en iemands naam hoort, ze eerst denkt welke etniciteit iemand heeft. Dit zit zo in haar systeem dat ze dit blijft doen, ook al is ze hier totaal niet trots op. Ik vind dit erg kenmerkend voor de overgangsfase waarin de hoogopgeleide jongeren die ik spreek lijken te zitten. Veel van hen zijn tijdens de oorlog

opgegroeid, waarin etnische verschillen van belang waren. De oorlog is afgelopen, maar de wetenschap van de oorlog zit nog in hun hoofd en bepaalde reflexen, zoals bij het horen van iemands naam, hebben tijd nodig om te vervagen.

Veel informanten geven aan dat veel kinderen en jongeren, en vooral degenen met ouders van een lagere opleiding, nog steeds opgevoed worden met het belang van etniciteit. Ouderen hebben in voormalig Joegoslavië meer heterogeniteit meegemaakt, verschillende etniciteiten leefden samen in relatieve vrede. De Servische identiteit had hierdoor minder betekenis. Kinderen die nu opgroeien, horen vooral over de oorlog, het geweld en de ontberingen omdat hun ouders het hier nog steeds over hebben. Kinderen weten niet meer hoe het is om samen te leven. Een voorbeeld hiervan geeft Jasna me. Vorig jaar maakte ze een reis met een groep kinderen van een jaar of 11. Ze maakte mee dat de aanwezige Moslimkinderen dreigden de Servische kinderen in het toilet in elkaar te slaan.

Deze generatie van na de oorlog krijgt nog steeds van hun ouders het verleden mee.

‘Zelfs als etnische vijandigheid geconstrueerd kan worden zijn er sterke redenen om aan te nemen dat gewelddadige conflicten niet gereconstrueerd kunnen worden terug naar etnische harmonie’ (Kaufmann 2001:461). Hiermee wil hij zeggen dat als mensen opgezet kunnen worden tegen mensen van een andere etnische groep, dit niet hoeft te betekenen dat ze na dit geweld plotseling weer in harmonie samen kunnen leven. Een van de redenen die hij hiervoor geeft is de volgende: ‘intensief geweld creëert persoonlijke ervaringen van angst, ellende en verlies die iemand nog sterker binden aan de eigen groepsidentiteit en het vijandschap naar de andere groep toe’(Kaufmann 2001:462). Informanten geven aan dat zij menen dat etnische vijandelijkheden minder aanwezig zijn in een grote stad als Banja Luka. Op het platteland en vooral in regio’s waar veel geweld heeft plaatsgevonden zouden deze gevoelens sterker zijn. Ook wijden ze dit aan een lager opleidingsniveau in de dorpen.

Het vraagt veel vertrouwen van mensen om na een oorlog weer samen te leven met de voormalige vijand. Beide delen van Bosnië zijn multi-etnisch. Volgens Whitt (2010) is er sprake van een ‘*general trust deficit*’, wat wil zeggen dat mensen erg op hun hoede zijn en weinig vertrouwen hebben in anderen. Ook hebben ze meer vertrouwen in mensen uit hun eigen etnische groep. Dit was het geval bij zowel Moslims, Kroaten

als Serviërs (Whitt 2010). Het is niet meer dan een logisch gevolg van het oorlogsverleden. Toch wil dit niet zeggen dat er sprake is van haat op etnische gronden. Mensen uit hun eigen groep worden ook niet zomaar vertrouwd, alleen naaste familie en vrienden. Ook in zijn eerdere studie vindt Whitt (met Wilson 2007) dat er meer 'fairness' is in Bosnië tussen de verschillende groepen dan je op grond van het verleden zou verwachten. Gezien de nog vrij recente oorlog is het te verklaren dat er een zekere mate van wantrouwen is, maar dit lijkt volgens dit onderzoek dus erg mee te vallen. Dit komt overeen met mijn eigen bevindingen.

Over het algemeen kan ik concluderen dat de Servische identiteit/ethniciteit niet zo belangrijk is voor mijn informanten als ik verwacht had. Ondanks dat er bepaalde tradities belangrijk voor ze zijn is er onder mijn informanten nauwelijks sprake van nationalisme, eerder van patriottisme. Ze zijn trots op hun volk maar kijken niet neer op anderen. Het verbaasde mij dat iedereen die ik sprak aangaf vrienden van alle ethniciteiten te hebben, ook als ze daarvoor hadden aangegeven dat ze bijvoorbeeld Kroaten of Moslims in het algemeen niet mogen. Zolang mensen in Republika Srpska wonen lijkt het niet uit te maken welke achtergrond ze hebben. Individuen worden zonder meer geaccepteerd. Mensen leggen me uit dat het een grote stad is met in verhouding veel hoger opgeleiden en dat de stad zelf in de oorlog weinig geweld heeft gekend. Voor de toekomst lijkt het een positief teken dat de hoogopgeleiden die ik heb gesproken geen onderscheid maken op basis van ethniciteit. Uiteindelijk zijn zij degenen die op de langere termijn een doorslaggevende invloed zullen kunnen uitoefenen op het land.

2.3 De Servische geschiedenis en slachtofferschap

Geschiedenis is een construct, het zijn vaak geen wetenschappelijke feiten. De manier waarop ik op school mijn geschiedenis geleerd heb is niet hetzelfde als de manier waarop mijn informanten die kennen. Dit vond ik in het begin van mijn veldwerk heel verwarrend, want wat moet je dan geloven. *'Anthropologists would stress that history is not a product of the past but a response to requirements of the present'* (Eriksen 2004:85). Met andere woorden; geschiedenis past zich aan het heden aan, de geschiedenis wordt zo gebogen dat het aansluit bij hedendaagse verwachtingen.

Tevens is er sprake van *'reinterpretation of history in order to create collective identity and political cohesion'* (Eriksen 2004:83). Verhalen over gebeurtenissen uit het verleden worden zo ge- en vervormd dat ze een basis vormen voor een collectieve identiteit en dit kan leiden tot politieke samenhang. Er wordt gezocht naar continuïteit met het verleden om mensen van één etniciteit met elkaar te kunnen verbinden. Een gemeenschappelijk verhaal over het verleden is essentieel voor een gezamenlijke toekomst. Het gaat daarbij niet alleen om gezamenlijke herinneringen. *'Nationhood (or ethnic identity) involves shared memories, but also a great deal of shared forgetting'* (Eriksen 2004:111). Er zullen ook passages in de geschiedenis zijn die collectief worden vergeten. Mijn informanten erkennen eveneens de relativiteit van geschiedenis; *'History is not like science, they're not just facts, but people's opinions. Turkish history and Serbian history are different'*, vertelt Marko me.

De eerste essentiële historische gebeurtenis voor de Serviërs is de Slag op het Merelveld, op 28 juni 1389, toen de Serviërs verslagen werden door de Turken en beide partijen grote verliezen leden. Voor de Serviërs is dit een reden om trots te zijn, ze zien het als een heldendaad dat de Turken door de zware verliezen voorlopig hun opmars moest staken. Pas meer dan een eeuw later werd Servië veroverd en bij het Ottomaanse rijk getrokken. Informanten benoemen dit als een belangrijke mijlpaal in de Servische geschiedenis.

Het tweede belangrijke element uit hun geschiedenis vormt het verhaal over Jasenovac. Samen met informant Robert bezoek ik op een regenachtige dag in april het Historisch Museum van Republika Srpska. Het museum is gelegen naast de bibliotheek en is opvallend ruim ingericht. Op de marmeren vloer staan plastic emmers om het lekkende regenwater op te vangen dat vanaf het dak naar beneden druppelt. We zijn vooral geïnteresseerd in de tentoonstelling die er is over Jasenovac³, een concentratiekamp opgericht door de Kroaten, Ustasa genoemd, in de Tweede Wereldoorlog. Robert's opa heeft hier enige tijd gezeten, maar meer weet hij daar niet van. We besluiten samen de geschiedenis in te duiken.

Om de Serviërs in Bosnië te proberen te begrijpen is het noodzakelijk meer te leren over de manier waarop zij hun geschiedenis zien. Veel informanten hebben

---

³ Voor meer informatie zie: <https://cp15.heritagewebdesign.com/~lituchy/index.php>, van het Jasenovac Research Institute.

tegen mij hun verontwaardiging uitgesproken dat niemand in de ‘Westerse wereld’⁴ van het bestaan van dit concentratiekamp weet, terwijl het voor de Serviërs zo’n essentieel onderdeel van hun geschiedenis vormt. Na de Duitse bezetting in 1941 hebben de Kroaten het voortouw genomen bij de bouw van een complex van concentratiekampen, samen Jasenovac geheten. Aan het eind van datzelfde jaar traden de kampen al in werking (Radonic 2011). Hitler gaf zijn volledige medewerking voor de ‘genocide jegens de Servische bevolking’ (Radonic 2011:362) In deze kampen zijn volgens het museum zo’n 700.000 mensen omgekomen, tienduizenden Roma’s en Joden, maar de meeste slachtoffers waren Servisch (Biondich 2006, Radonic 2011). Dit staat in het geheugen gegrift van mijn informanten en iedereen kent wel een opa, oma of familie daarvan die daar het leven hebben gelaten. De Ustasa stonden zelfs bij de Nazi’s bekend om hun gruweldaden. Op de foto’s zien we onthoofdingen, martelingen en uitgemergelde baby’s. Ook zien we Rooms-katholieke priesters en geestelijken die betrokken waren bij deze genocide, soms zelfs als bewaker in de kampen, dit schokt me nog het meest. Sommigen hielpen ook actief mee aan het proces (Biondich 2006). De kruizen om hun nek zijn op de foto’s duidelijk te zien. Rooms-katholieke kerken werden gebruikt als verzamelplaats waar gevangenen moesten wachten tot hun deportatie.

In het museum staat op verschillende borden in het Servisch en Engels te lezen dat het definitieve slachtofferaantal nog onbekend is. Schattingen lopen sterk uiteen. Volgens de tekst op de borden is het aantal slachtoffers nu geen historische of wetenschappelijke vraag meer, maar een politieke. Vooral Servische bronnen gaan uit van een groot aantal slachtoffers. Hier is politiek in het spel om nationalistische stemmen te trekken. Een onderdeel van de Servische identiteit is gezamenlijk slachtofferschap. En nationalistische sentimenten zouden versterkt kunnen worden door een groter aantal slachtoffers aan te geven. Het museum roept eveneens de toekomstige generatie op om meer informatie over de slachtoffers te achterhalen. Verslagen lopen we de zaal uit, de zon schijnt weer en langzaam worden we opgenomen door het dagelijkse leven van buiten.

---

⁴ Dit staat tussen aanhalingstekens, om duidelijk te maken dat het een term is die door mijn informanten is gebruikt. Als ze het hebben over ‘de Westerse wereld’ of ‘het Westen’ bedoelen ze de EU en Amerika als staatsystemen. Het maakt gelijk duidelijk dat ze zichzelf niet als onderdeel hiervan zien.

Terwijl ik deze scriptie schrijf begrijp ik waarom mijn informanten me vertellen dat wij ‘in het Westen’ niets van deze genocide weten. Als ik bij thuiskomst ga zoeken naar meer informatie blijkt deze bijna niet voorhanden. Over de Ustasabeweging is een lang artikel geschreven door Ana Antic; *‘Fascism under pressure’* (Antic 2010). In dit hele artikel van 40 pagina’s wordt met geen woord gerept over de moord op de Serviërs of de concentratiekampen van de beweging.

Door de betrokkenheid van de Rooms-katholieke kerk bij de genocide is te begrijpen waarom de Serviërs er zoveel nadruk op leggen dat ze bij de Orthodoxe kerk horen. Zonder de rol van de Rooms-katholieke kerk had de massamoord op de Serviërs nooit zo omvangrijk kunnen zijn. Jasenovac is een essentieel deel van de Servische geschiedenis en dit mag zeker niet worden onderschat. Ook nu proef je nog de angst die deze genocide verspreidde. Een voorbeeld.

Voor de uitbraak van de oorlog in de jaren ’90 woonden er 582.000 Serviërs in Kroatië, op een totale bevolking van 4,7 miljoen (Faber 2001). Deze woonden vooral in Krajina, het deel van Kroatië dat grenst aan Bosnië. Jelena vertelt me hoe ze als 8-jarig Servisch meisje aan het eind van de oorlog naar Banja Luka gevlucht is vanuit Krajina. Toen ze in Bosnië aankwamen vonden ze een verlaten Kroatische woning. Vader heeft uit pure wanhoop de voordeur maar ingetrapt, ze konden nergens anders heen. Vanaf het begin van de oorlog waren ze bang geweest dat er in Krajina weer een genocide zou plaatsvinden door de Kroaten, de herinnering van vooral haar grootouders aan wat er gebeurde tijdens de Tweede Wereldoorlog was levendig. Dit voorbeeld laat duidelijk zien hoe het verhaal over Jasenovac zorgde voor angst bij de Serviërs in Krajina, ze waren bang voor een herhaling van de geschiedenis.

Een ander belangrijk punt vormt Kosovo⁵. Een voorbeeld hiervan neem ik zelf waar als ik op een middag door het centrum loop. Er staan grote luidsprekers waar traditionele Servische muziek uitkomt. Daarnaast staat een kraampje waar kaartjes verkocht worden. Het gaat om een benefietconcert voor de Serviërs in Kosovo. Voor omgerekend 5 euro steun je *‘ons Kosovo’*, iets wat ik met mijn beperkte Servisch net kon vertalen. Kosovo behoort tot het culturele erfgoed van de Serviërs, een informant vergeleek het als verduidelijking voor mij met het belang van Jeruzalem voor zowel de Joden als de Palestijnen. Al in 1100 stond in Kosovo de eerste Orthodoxe kerk, het

---

⁵ Door de Albanese meerderheid wordt deze regio ‘Kosova’ genoemd, de Servische naam is ‘Kosovo’, vandaar dat ik dit laatste aanhoud.

is de plek waar het Servische Orthodox geloof zijn wortels heeft. De onafhankelijkheid van Kosovo ligt erg gevoelig. De meeste informanten vinden dat Kosovo onderdeel is van Servië en erkennen de onafhankelijkheid van het land niet. Ze hebben het gevoel dat Kosovo van hen is afgepakt door de Albanezen.

In Kosovo wonen 92%⁶ Albanezen en 8% wordt aangeduid als minderheden, hieronder vallen Serviërs, Bosniakken, Turken e.d. Informanten gaan uit van ongeveer 4% Serviërs die er nog wonen, maar dit aantal wordt volgens hen steeds kleiner door gewelddadigheden van de Albanezen. Waar sommige Serviërs in de Republika Srpska bang voor zijn is in feite in Kosovo al gebeurd, Serviërs daar hebben het moeilijk en veel van hun oude kerken zijn verwoest. Volgens Jansen (2002) is Kosovo als fysieke plaats nauwelijks relevant, maar vormt het een essentieel icoon in de Servische nationale mythologie. Met andere woorden: het gaat niet om de plaats, maar om het verhaal erover en de betekenis van dit verhaal.

Jasna vertelt me hoe ze altijd pakketjes stuurt naar Kosovo, terwijl ze het zelf thuis ook niet breed hebben. De Serviërs lijden daar meer is de algemene opvatting. De Albanezen en de bijbehorende Islam hebben langzaam het gebied overgenomen, tot grote woede van de Serviërs. Ze zijn bang dat dit ook zou gebeuren bij een verenigd Bosnië, dat de Serviërs hun eigen identiteit en daarbij behorende godsdienst verliezen.

Mijn buurjongen Misa spreekt zijn bewondering uit voor de Serviërs die het in Kosovo nog steeds volhouden. Hij is er trots op dat ze blijven en benadrukt dit meerdere keren. Nee, van die Albaniërs moet hij echt niets hebben! Hij heeft 4 jaar geleden, op 13-jarige leeftijd, ook gedemonstreerd tegen de onafhankelijkheid van Kosovo. Terwijl hij me dit allemaal vertelt zijn we bezig paaseieren te schilderen voor het Orthodoxe Pasen. Hij tekent eerst een Orthodoxe kerk tussen in de rotsen in Griekenland op zijn ei en met een speciaal houdertje doet hij daarna was op de lijnen van zijn potlood. Daarna gaan de eieren in een grote pan met rode ui om ze te kleuren. Zijn tekening blijft mooi wit. Het is traditie om één ei een jaar lang te bewaren, deze krijgt een mooi plekje. Op het ei van vorig jaar dat ik als voorbeeld te zien kreeg staat een groot sierlijk Orthodox kruis. Door de datum waarop je Pasen viert uit je bij welke religie je hoort. Pasen is onlosmakelijk verbonden met de Orthodoxe kerk. En de oorsprong van dit geloof ligt in Kosovo.

---

⁶ Cijfers: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html>

Misschien is het sentiment voor Kosovo na de bombardementen van de NAVO in 1999 in Belgrado onder de Serviërs wel sterker geworden. Het wakkerde het gevoel aan dat de NAVO tegen de Serviërs is. Hier is veel boosheid over. Het wordt gezien als een ‘morbide continuïteit van Servisch slachtofferschap’, en de bombardementen vormden nieuw bewijs dat ‘de Serviërs’, terwijl ze onschuldig waren toch weer slachtoffers werden van onvoorstelbaar kwaad (Jansen 2000:404).

Servisch nationalisme wordt door Jansen (2000) omschreven als *‘traumatic nationalism’*, omdat er een obsessie bestaat met ‘lijden en opoffering van de Serviërs als natie’ (Jansen 2000:402). Dit begon met de Slag om het Merelveld waar de Serviërs zich zouden hebben opgeofferd om Christelijk Europa tegen de uitbreiding van de Islam te beschermen. Daarna zouden de Serviërs vijf eeuwen lang zijn onderdrukt door de Turken en later waren ze opnieuw slachtoffers bij de genocide in de Tweede Wereldoorlog (Jansen 2000).

Veel van mijn Servische informanten halen Jasenovac, Kosovo en de bombardementen op Belgrado aan om me duidelijk te maken dat zij slachtoffers zijn. En niet alleen maar de agressors en slechteriken zoals ze volgens hen in ‘het Westen’ getypeerd worden. Eriksen geeft een bruikbare definitie in dit verband; ‘stereotypering draagt bij aan het definiëren van de eigen groep in de relatie met anderen door het verstrekken van een ordelijke map van de sociale wereld’ (Eriksen 1994:31). Dit stereotype beeld van de sociale wereld schept duidelijk in deze chaotische wereld. Het is een houvast. Door de Serviërs als de agressors te zien die uit waren op etnische zuiverheid werd het ook voor het ‘Westen’ duidelijk dat ze de Kroaten en Moslims moesten beschermen tegen dat brute geweld. Ze maakten gebruik van stereotypering om te rechtvaardigen aan welke kant ze stonden. De Moslims gebruiken nog steeds deze stereotypering, zodat ze zichzelf als slachtoffer van de oorlog kunnen typeren. Volgens meerdere informanten is dit de reden dat er nog steeds zoveel kogelgaten te zien zijn in Sarajevo, het zou een visuele herinnering zijn voor het geweld van de Serviërs.

Meerdere informanten wezen me erop dat de Serviërs al met mes en vork aten voordat überhaupt de VS bestond. Ook Jansen (2000) heeft dit tijdens zijn veldwerk veelvuldig gehoord. Ik denk dat ze hiermee willen aangeven dat hun beschaving in die

tijd verder ontwikkeld was, en dat ze dit afzetten tegen de stereotype 'barbaren' die het Westen nu van hen maakt.

Pranger (2007) erkent het stereotype beeld dat kort voor en tijdens de oorlog ontstaan is van de Serviërs. Hij noemt dit de '*Milosevic factor*', Milosevic en daarmee Serviërs als geheel worden in het Westen vaak afgeschetst als de agressors om de oorlog te kunnen rechtvaardigen. Volgens Pranger is deze demonisering na twee decennia historische realiteit geworden, nu ondersteund door internationale gerechtelijke procedures. Een voorbeeld hiervan is volgens hem het Joegoslavië Tribunaal. Hier gaat hoofdstuk vier nader op in.

2.4 Het gevaar van islamisering

Zoals al even genoemd, gaat Pranger (2007) uit van twee tegengestelde perspectieven om de oorlog te kunnen begrijpen, de '*Milosevic and Islamization factor*'. Het ene gaat uit van demonisering van de Serviërs, het andere perspectief heeft Islamisering als invalshoek. De Serviërs waren bang voor verlies van hun identiteit als Bosnië onafhankelijk zou worden. De Moslims zouden dan hun kans kunnen grijpen om van de Serviërs Moslim te maken, zoals dit veelvuldig gebeurde toen Bosnië deel uitmaakte van het Ottomaanse Rijk (Andric 1945).

Al lang voor de oorlog in de jaren '90 hebben de Serviërs zich verzet tegen een Islamitische opmars in een geschiedenis gekenmerkt door 'bittere oorlogen en nationale heroïek' (Pranger 2007). We moeten hierbij zeker denken aan het Ottomaanse Rijk waarvan Bosnië zo'n 500 jaar deel uitmaakte. Deze situatie beschrijft Nobelprijswinnaar Ivo Andric in zijn boek '*Bridge over the Drina*' uit 1945. Ten tijde van de Turkse bezetting werden Servische jongetjes meegenomen door het Turkse leger om later in hun eigen dorp terug te komen als Turkse soldaat.

Het anti-islamiserings discours krijgt veel aandacht van de Servische media in Bosnië. Op de zender van Republika Srpska viel propaganda te zien. Er werd gesproken over het gevaar van het hogere geboortecijfer van Islamitische vrouwen in heel Europa, over hoe de Islam in 2050 een groot deel van het continent overwoekerd zou hebben. Compleet geïllustreerd met landkaarten en dreigende beelden van het Bosnische leger in de oorlog. Servische vrouwen zouden te weinig trouwen en te weinig kinderen

krijgen. Op den duur zou het Servische ras uitsterven. Toch heb ik deze angst meer gezien in de media dan onder de Serviërs die ik gesproken heb.

Volgens sommige informanten verandert het straatbeeld in Sarajevo, hier gaan geruchten over en enkelen hebben het met eigen ogen gezien tijdens een bezoek aan de stad. Zo hoor ik van meerdere informanten dat Saoedi-Arabië meisjes in Sarajevo 300 euro per maand betaalt om een hoofddoek te dragen. Ook zouden Arabische landen een bijdrage leveren aan de bouw van moskeeën en culturele Islamitische centra. De meningen hierover variëren sterk; sommigen zien er geen kwaad in en voor anderen is dit het bewijs dat Arabische landen en ook Turkije voet aan de grond willen krijgen in Bosnië. Het boezemt hen angst in. Belangrijk is dat alle informanten een onderscheid maken tussen extremisten en andere Moslims. In de media is het beeld wat geschetst wordt van Moslims in de Moslim-Kroatische Federatie meer zwart-wit; dit zien we niet alleen in Republika Srpska.

De opkomende Islam is ook volgens rechts-extremistische politici in Europa een toenemend probleem. Het veronderstelde ‘Islamitische gevaar’ is nu ook een issue in Europese landen. Voor de Serviërs en wellicht ook voor de Kroaten speelt deze kwestie al veel langer. Voor West-Europa en de VS ging dit pas spelen na 9/11. De ironie wil dat ook het Amerikaanse neoconservatieve discours uitgaat van de VS in de rol van slachtoffer met een Islamitische fundamentalistische ‘Ander’ als agressor (Jansen 2003). Populistische bewegingen in de rest van Europa hebben dezelfde retoriek als politici in Republika Srpska, met maar één doel: de Islamitische vijand op afstand houden.

In dit hoofdstuk hebben we gezien hoe vooral godsdienst gebruikt wordt als *identity marker* door de Serviërs, een Serviër is Orthodox en dit onderscheidt hem van anderen. Taal speelt in mindere mate een rol. Servische historische verhalen worden gekenmerkt door heroïek en slachtofferschap en vormen de koppeling tussen heden en verleden. In het volgende hoofdstuk gaan we kijken naar het Dayton-akkoord en de gevolgen die dit akkoord heeft voor de toekomst van de Serviërs.

Hoofdstuk 3: De gevolgen van het Dayton-akkoord

'Dayton meant for me that my father came home after the war'

Nebojsa, 28 jaar oud, consultant

Het Dayton-akkoord is eind 1995 ondertekend om een einde te maken aan de bloedige oorlog. Hierdoor werd het land onderverdeeld in twee entiteiten en een district. Sarajevo werd als officiële hoofdstad uitgeroepen, Banja Luka is als tweede stad de hoofdstad van de Servische Republiek. De grondwet in Bosnië en het politieke systeem zijn gebaseerd op dit akkoord (Brljavac 2012). De insteek van het Dayton-akkoord was er een van tijdelijke aard, de oorlog moest stoppen en snel. De schaal waarop en de intensiteit waarmee de gewelddadigheden plaatsvonden had Europa niet meer gezien sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog (Weller & Wolff 2008).

3.1. Het culturele compromis

We have 3 presidents, one for each nation.

I heard America has 400 nations, what if they all had their own president?'

Marko, 22, student economie

Dayton maakte een einde aan de oorlog maar zijn er veel consequenties aan het akkoord verbonden die vandaag de dag nog invloed hebben op de inwoners van het land. Hoewel de mensen die ik heb kunnen spreken op de hoogte zijn van dit akkoord zijn er weinig die er een duidelijk standpunt op na houden. Over het algemeen is de gedachte dat de Serviërs onder Dayton beter af zijn, ze hebben nu een 'eigen' stuk land en voelen zich er veilig zolang dit zo blijft. Daarom verdedigen ze Dayton. Bij de Kroaten gaan er stemmen op dat er een derde entiteit moet komen, Dayton zou hiervoor moeten worden aangepast. Kort na het ondertekenen van Dayton schreven Mearsheimer en Van Evera al dat het Dayton akkoord gerepareerd moest worden. Als het akkoord enige kans op succes wilde maken moest de Moslim-Kroatische Federatie gescheiden worden in een deel voor de Kroaten en een voor de Moslims (Mearsheimer & Van Evera 1995). Als belangrijkste reden hiervoor gaven ze

mogelijke onenigheden of vijandigheden in de toekomst. Deze voorspelling komt nu uit want waar de Moslims van Bosnië weer één verenigd land willen maken, willen de Kroaten het liefst een eigen deel. Veel informanten staan hier huiverig tegenover. Als ze een derde entiteit kunnen maken dan kunnen ze ook de Servische Republiek weer afpakken of aanpassen. Onderzoeken naar de publieke opinie wijzen uit dat het merendeel van de bevolking de natiestaat zoals hij nu bestaat niet steunt (Stewart 2006). Dit heeft verschillende redenen; mensen hebben liever een verenigd Bosnië of willen hun entiteit juist helemaal onafhankelijk zien.

Het Dayton-akkoord zorgt voor een onvolledig, onsuccesvol cultureel compromis. Dit begrip is in hoofdstuk 1 al kort uitgelegd. Er is dus een cultureel compromis als verschillende groepen die een publieke ruimte delen het eens zijn over hoe de sociale wereld om hen heen geënclassificeerd dient te worden. Groepen moeten het eens zijn over de plaats die ze innemen in de ruimte. Ook noemt Wimmer het cultureel compromis een *'blueprint for organizing exclusion and inclusion'* (Wimmer 2002:8). Wie er worden ingesloten en uitgesloten van het cultureel compromis noemt hij *'social closure'* (Wimmer 2002:266-267). Hij maakt onderscheid tussen een volledig, succesvol compromis en een onvolledig, onsuccesvol compromis. In Bosnië is duidelijk sprake van een onvolledig cultureel compromis; mensen zijn het niet eens over hoe hun sociale wereld eruit moet zien, er is sprake van uitsluiting, dit uit zich in het Dayton-akkoord op de volgende manier.

In de grondwet staat nu dat er drie presidenten moeten zijn; een Kroaat, een Serviër en een Moslim (Bosniak). In oktober zijn er nieuwe verkiezingen en er is ophef ontstaan over een Roma en een Jood die zich beschikbaar wilden stellen als presidentskandidaat. Volgens de grondwet is dit nu niet mogelijk omdat zij niet tot de drie grootste etnische groepen behoren, deze worden *'constituent peoples'* genoemd. Andere minderheden worden in de grondwet aangeduid als *'others'*. Essentiële politieke posities mogen zij niet innemen, zoals in the *'State Presidency'* (de drie presidenten) of the *'Houses of Peoples'* (Brljavac 2012). Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) heeft in 2009 verklaart dat het uitsluiten van minderheden op politieke posten onder discriminatie valt (Brljavac 2012). Deze uitspraak biedt dus grond om te kunnen spreken over een discriminerende grondwet onder de vlag van Dayton. Niet alle burgers kunnen op een gelijke manier deelnemen aan de samenleving, dit maakt het cultureel compromis onvolledig. Er moeten

aanpassingen en veranderingen plaatsvinden in grondwet, bijvoorbeeld met betrekking tot de positie van *'others'*. Lokale politici hebben een verschillende kijk op de nieuwe toekomstige grondwet en het is bijna onmogelijk om tot een compromis te komen zodat enkele aanpassingen daadwerkelijk gedaan kunnen worden (Brljavac 2012). Hoe burgers zichzelf omschrijven of hoe ze door anderen omschreven worden heeft directe consequenties voor de rechten die zij aan hun burgerschap kunnen ontfangen. Onderstaand voorbeeld uit mijn veldwerk laat zien welke dilemma's dit met zich meebrengt.

In een rokerig café heb ik een gesprek met Gordana, ze is bezig met een PhD in sociaal werk. Ze is jaren geleden naar Banja Luka gekomen voor haar studie. Ze vertelt me dat het voor haar een probleem is zich te identificeren. Haar moeder is Bosnisch-Kroatisch en haar vader is Bosnisch-Servisch. Toen ze nog maar heel klein was zijn ze gescheiden, ze is toen opgegroeid bij de familie van haar moeder. Voor haar familie is het belangrijk dat ze Kroaten zijn en ze zien haar ook zo, maar zelf voelt ze zich niet zo. Stel dat er weer een census komt, wat moet ze dan invullen? Ze worstelt hier ontzettend mee en krijgt tranen in haar ogen als ze het me vertelt. Moet ze zichzelf als Servisch identificeren zodat ze hier beter past, of moet ze zich als Kroaat omschrijven of misschien wel als *'others'*? Maar de grondwet discrimineert *'others'*, ze vraagt zich af hoe dit haar toekomst zal kunnen gaan beïnvloeden. Bij welke groep ze hoort is voor haar niet belangrijk, maar wel voor anderen om haar heen. Tijdens de oorlog zagen anderen haar als Kroatisch. Ze zegt hierover; *'Other people construct this national identity for you'*. Een antwoord weet ze niet, ze identificeert zichzelf niet met een bepaalde etniciteit en ze vindt dit ook totaal onbelangrijk, maar toch is ze bang om bij een eventuele census *'others'* in te vullen, binnen de grondwet is dit een categorie die nu al discriminatie ondervindt en ze is bang dat ze nergens bij zal horen mochten er weer spanningen of zelfs een oorlog ontstaan in het land. Dit verhaal laat zien dat onze etniciteit niet alleen door onszelf wordt bepaald, maar ook door anderen die ons op een bepaalde manier zien.

Een andere consequentie van het onvolledig culturele compromis is dat Human Rights Watch bekend heeft gemaakt dat er in de jaren na Dayton 'meer minderheden uit Sarajevo zijn weggevlucht dan er zijn teruggekeerd' (Hanson 1999:91). Zelfs na de oorlog zijn er nog veel minderheden in bepaalde gebieden vertrokken naar andere delen van het land waar ze wel bij de meerderheid zouden horen. Blijkbaar hebben

sommigen het gevoel dat ze als minderheid geen gelijke rechten hebben als de meerderheid. Er vindt tevens uitsluiting plaats binnen de drie etnische groepen., langs etnische lijnen. In de verschillende entiteiten worden andere groepen uitgesloten. Dit zijn ofwel ‘minderheden in een entiteit of personen van een etnisch gemengd huwelijk, zij blijven uitgesloten van veel lagen van de machtstructuren’ (Bieber 2002:15). Hier vallen dus ook veel mensen onder die voor de oorlog met iemand van een andere etniciteit getrouwd zijn, om nog maar te zwijgen over hun kinderen. Issacharoff legt nog gedetailleerder uit hoe we kunnen zien dat het compromis onvolledig is; ‘alleen Serviërs kunnen direct verkozen worden in Republika Srpska, het is onmogelijk voor een niet-Serviër om de mensen van de Republika Srpska te representeren’ (Issacharoff 2004:79). Mensen van verschillende etniciteiten hebben dus andere rechten, of beter verwoord: minder rechten. Dit geldt ook voor niet-Servische vluchtelingen die na de oorlog weer naar huis willen terugkeren naar de Republika Srpska, zij moeten genoegen nemen met een ‘inferieure status in de door Serviërs gedomineerde en gecontroleerde entiteit’ (Issacharoff 2004:79). Er is sprake van ‘*social closure*’ en volgens Issacharoff worden minderheden in Republika Srpska buitengesloten, en hebben zij niet dezelfde rechten als de Serviërs. Daarom is het een onvolledig cultureel compromis.

Mijn informanten herkennen zich hier over het algemeen niet in. De meest voor de hand liggende reden hiervoor is dat ze bij de Servische meerderheid horen en dus van eventuele nadelen voor andere etniciteiten weinig merken. Gordana is de enige die haar angsten en twijfels uitspreekt, terwijl ik meer informanten had met een gemengde achtergrond. Wel merken er meerdere op dat ze in de Moslim-Kroatische Federatie waarschijnlijk minder rechten zouden hebben, maar deze mening werd niet omarmd door de meerderheid. Een andere reden dat de resultaten van mijn veldwerk afwijken van de literatuur kan zijn dat bijna geen enkele van mijn informanten zich voor politiek interesseert, ze zijn niet op de hoogte van precieze bepalingen in de grondwet en zolang ze er zelf weinig van merken lijkt het voor hen niet relevant.

Simonsen pleit in zijn artikel (2005) voor ‘*de-ethnicizing*’ van de politiek in post-conflict gebieden (Simonsen 2005:303). Het etnische element moet verwijderd worden uit het politieke systeem. Hij noemt Bosnië met het Dayton-akkoord als duidelijk voorbeeld van hoe etnische verschillen geïnstitutionaliseerd kunnen zijn; hij gebruikt hiervoor de term ‘*conflict containment*’ (Simonsen 2005:304). Er is sprake

van *'reification of ethnic identities as a consequence of institutional design'* (Simonsen 2005:304). Etnische identiteiten werden in het akkoord en de daarop gebaseerde grondwet vastgelegd als statisch, terwijl het gaat om sociale constructen die veranderlijk en fluïde zijn. Om deze reden vindt hij dat Dayton een mislukking is. Er zou sprake moeten zijn van *'inclusiveness'*, terwijl Dayton volgens hem nu etnische verschillen versterkt. Hij noemt het akkoord een 'hindernis in de vredesopbouw' (Simonsen 2005:316). Er is sprake van 'ethnopolis'. In hoeverre een burger kan deelnemen aan de politieke gemeenschap is afhankelijk van tot welke etnische gemeenschap de burger zichzelf rekent (Brljavac 2012:22). Zie wederom het verhaal van Gordana.

Volgens Issacharoff (2004) waren kernpunten uit het akkoord 'de creatie van een zwakke centrale regering en de reservering van een belangrijk deel van de autoriteit voor de etnisch-onderscheide regionale delen die de entiteiten werden genoemd' (Issacharoff 2004:77). Huttunen (2010) verwoordt het heel treffend: 'het politieke systeem is gebaseerd op etnische vertegenwoordiging, die in zekere zin de vijandelijkheden uit de oorlog als basis stelt voor het politieke leven' (Huttunen 2010:45). De oorlogssituatie is als het ware vastgelegd in het akkoord. Faber (2001) zegt hierover: 'In Banja Luka voltrok zich een zekere normalisering van het abnormale' (Faber 2001:5). Het abnormale werd in het akkoord vastgelegd.

Bij de verkiezingen in oktober 2010 was duidelijk zichtbaar dat mensen stemden op nationalistische politieke partijen van hun eigen etniciteit. Dit heeft effect op de politieke invloed van minderheden. Er is sprake van representatie van minderheden maar nauwelijks van politieke invloed (Simonsen 2005). Meer dan 96% van de inwoners in Republika Srpska is Servisch (Issacharoff 2004). Als deze meerderheid langs etnische lijnen stemt hebben de Serviërs in Republika Srpska de meeste politieke invloed. Minderheden mogen stemmen en hebben eigen partijen, maar omdat deze partijen weinig stemmen halen (alleen uit eigen etnische achterban) kunnen ze nooit veel invloed hebben of aanspraak maken op hoge posities in het politieke systeem. Ook hier kunnen we spreken van een onvolledig, onsuccesvol cultureel compromis. Als etnische minderheid ondervind je in het geval van Republika Srpska nadeel van deze etniciteit, je hebt minder politieke macht zolang iedereen volgens etnische lijnen stemt. Op deze manier hebben minderheden een kleinere kans om op alle terreinen gelijkwaardig deel te kunnen nemen aan de

samenleving. In dit geval geldt dus een zekere mate van uitsluiting voor Kroaten, Moslims en andere minderheden in Republika Srpska.

Voor de oorlog was Bosnië onderdeel van Joegoslavië en een multiculturele staat. Nu is deze staat ingericht op basis van etniciteit. Het formuleren van een etnische identiteit is onmisbaar geworden om volledig deel uit te maken van de Bosnische samenleving. Gevolg van het akkoord is dat er spanningen blijven bestaan en dat er veel onopgeloste politieke vragen blijven (Huttunen 2010).

3.2 Bosnië als natie-staat

Los van de gevolgen die Dayton heeft voor de politiek in Bosnië zijn er ook de gevolgen die het akkoord heeft op Bosnië als natie-staat. Door Dayton is Bosnië verdeeld in twee entiteiten en een district, deze staan op gespannen voet met elkaar. Als er gesproken wordt over de eigen etniciteit in relatie tot andere groepen gaat het niet over 'die' Moslims, maar het gaat over 'de' Federatie. Etniciteit is door Dayton ook gebonden aan een plek; Serviërs wonen in Republika Srpska en Kroaten en Moslims in de Federatie. Op televisie en in het bijzonder in nieuwsuitzendingen is dit goed te merken. Volgens mijn informanten is nieuws over de Federatie veelal eenzijdig en negatief. Problemen in de Federatie worden in de nieuwsuitzendingen van de Republika Srpska breed uitgemeten, om maar aan te geven dat zij het in hun entiteit veel beter doen. Etniciteit is plaatsgebonden, andere groepen bevinden zich voor het merendeel in de andere entiteit. Moslims en Kroaten worden veelal getolereerd als ze in het Servische deel wonen, maar de Federatie in het geheel genomen wordt negatiever ervaren.

Onder mijn informanten bevond zich ook Darmin, hij heeft een Servische vader en zijn moeder is Moslim. Hij identificeert zichzelf volledig als Moslim en heeft hier in Republika Srpska nooit problemen mee. Kort na de oorlog werd hij nog wel eens uitgescholden, maar dit is al erg lang geleden en hij voelt zich in Banja Luka thuis. De etnische spanningen zijn volgens hem de laatste jaren afgenomen en hij vindt niet dat hij een 'inferieure status' heeft in Republika Srpska, zoals Issacharoff (2004) in zijn artikel betoogt, ondanks dat hij zichzelf niet als Serviër identificeert. Hoe er ook gedacht wordt over Moslims als groep, zolang je in Republika Srpska

woont word je gezien als individu en is het volgens hem geen probleem daar je plek in de samenleving te vinden.

Als definitie van een natie geeft Benedict Anderson in zijn boek *'Imagined Communities'*; *'an imagined political community that is imagined as both inherently limited and sovereign'* (Anderson 1983;6). De natie is verbeeld, in de zin dat zelfs de leden van de kleinste natie elkaar nooit allemaal zullen kennen. Toch voelen ze dat ze met elkaar verbonden zijn als horizontale gemeenschap. Er is geen face-to-face contact tussen leden van deze gemeenschap nodig.

In de hele Balkan is er het probleem dat er sprake is van meerdere verbeelde naties die niet per definitie overeenkomen met politieke en geografische grenzen. Terwijl 'de natie-staat als een politiek systeem uitgaat van het idee dat politieke grenzen moeten samenvallen met culturele grenzen' (Eriksen 2004:131). Als we deze definitie hanteren en kijken naar Bosnië als natie-staat valt direct op dat politieke grenzen daar niet samenvallen met culturele grenzen, tenminste als we kijken naar het hele land. In de entiteiten vallen territoriale grenzen wel enigszins samen met etnische grenzen. Als de ingebeelde natie niet samenvalt met de grenzen van de staat wordt dit ook wel 'de crisis van het koppelteken' genoemd, natie en staat vallen dan niet samen. Dit maakt het voor een land als Bosnië heel moeilijk een nationale identiteit te vormen. Als Bosnië in de toekomst één stabiel land wil vormen gaat dit een uitdaging worden. Met meerdere naties binnen de landsgrenzen is het vormen van een overkoepelende nationale identiteit niet vanzelfsprekend. Bosnië als natie-staat valt nu niet samen met culturele grenzen, sterker nog, het land vormt een snijvlak tussen al deze culturele/etnische grenzen. Als de natie niet samenvalt met de geografische grenzen is er meer ruimte voor nationalistische sentimenten. De natie zal de culturele grenzen gelijk willen trekken aan de territoriale. Nationalisme is het streven naar deze territoriale grenzen die overeenkomen met culturele grenzen.

Volgens Gellner is nationalisme: *'not a sentiment expressed by pre-existing nations; rather it creates nations where they did not previously exist'* (Gellner 1983:xxv). Hij wil hiermee zeggen dat nationalisme als gevoel niet wordt uitgedrukt door reeds bestaande volken, maar dat nationalisme ernaar streeft naties te creëren waar deze nog niet bestonden. Nationalisme is een sociaal construct. Toch gaat zijn definitie van nationalisme niet direct op in Bosnië. Hier zijn het juist al bestaande volkeren die weliswaar in veel gevallen streven naar een eigen land maar die dit

automatisch verbinden aan een ander land. Met andere woorden: Serviërs in Bosnië voelen zich verbonden met Servië, en al zouden ze zich in de toekomst als entiteit af kunnen splitsen van Bosnië, die verbintenis met Servië blijft bestaan en zal ook de identiteit van de nieuwe staat bepalen. Servië is de *'mother state'*, net als Kroatië dit is voor de Kroaten in Bosnië (Mearsheimer & Van Evera 1995). Er zou dus geen natie staat ontstaan die daarvoor nog niet bestond met een eigen natie. Die natie zou verbonden zijn aan de *'mother state'* Servië. Veel nationalistische partijen in de Republika Srpska willen daar zelfs op termijn weer onderdeel van gaan uitmaken, een soort provincie van de *'mother state'*. De definitie van Gellner (1983) is wel hanteerbaar als we kijken naar het uiteenvallen van voormalig Joegoslavië. Toen ontstonden er door nationalisme naties die voorheen niet in die vorm bestonden.

De economische en politieke crisis in de jaren '80 zorgde al voor nationalistische sentimenten. Dit werd later nog versterkt door de oorlog (Dzihic en Segert 2012). Nationalisme is een construct en het ontstaan ervan is een proces. Er bestaat nog steeds een sterk verlangen naar veiligheid doordat de voormalige staat waar mensen zich thuis voelden, Joegoslavië, uit elkaar viel. Een snelle verslechtering van levensomstandigheden zorgde ervoor dat mensen streefden naar zekerheid en veiligheid. Politiek leiders konden dit verlangen door een nationalistisch discours enigszins bevredigen (Dzihic en Segert 2012). Veel mensen vinden het een belangrijke prestatie dat de nieuwe staat hun eigen natie bescherming biedt jegens andere nieuwe staten. Met andere woorden, het gaat om persoonlijke veiligheid binnen een groter raamwerk, namelijk de staat. Door de oorlog van de jaren '90 is bij de bevolking dit verlangen naar veiligheid verder toegenomen, hiermee ook het verlangen dat schaarse staatsmiddelen verstrekt worden aan hun eigen gemeenschap (Dzihic en Segert 2012). Dit werkt nationalisme in de hand.

'Pluralisme is pas een oplossing als de machtsbasis is veiliggesteld' (Caspersen 2004:578). Zij legt nationalistische stemmen uit als verdediging van de eigen groep. Pas als er het vertrouwen is dat de eigen groep zijn macht behoudt is er de ruimte om verder te kijken dan alleen naar de eigen groep. Door de externe druk om het Dayton-akkoord aan te passen en veranderingen door te voeren is het niet zeker dat in dit geval de Serviërs Republika Srpska behouden. Ook daardoor is er weinig geneigdheid om verder te kijken dan de eigen etnische gemeenschap.

Als ik gezellig met Nenad, rechtenstudent, en een van mijn vaste informanten, op een terrasje zit, wijst hij me onverwachts op een onduidelijkheid van Dayton. Toevallig ging het in lessen van hem onlangs over Dayton. Er is volgens hem een probleem met het woord 'entiteit'. Dit woord is voor Dayton nooit door iemand gebruikt, dus weet ook niemand wat een entiteit zijn precies inhoudt. Ook is onbekend wat de officiële staatsvorm is van het land. Het verschil is dat je in een federale staat toestemming nodig hebt van de andere delen van het land om je af te scheiden, terwijl bij een confederale staat deze toestemming niet nodig is. Omdat het niet bekend is of Bosnië een federale of confederale staat is, weten de Serviërs niet of Republika Srpska ooit onafhankelijk kan worden. Als ze geweten hadden dat Bosnië een federale staat zou worden na Dayton had de Republika Srpska daar volgens Nenad nooit mee ingestemd. Voorheen leek het politieke systeem meer op dat van een confederale staat, maar sinds de verkiezingen van 2006 lijkt dit te verschuiven en krijgt het land meer kenmerken van een federale staat, bijvoorbeeld omdat er nu een gezamenlijk leger is en een gezamenlijke grenspolitie. Eerder was dit niet zo en was dit gescheiden. Bosnië heeft nog steeds federale én confederale politieke structuren; daarom spreekt Bose van een '(con)federal framework' (Bose 2002:245).

Er zijn veel zaken onduidelijk met betrekking tot het akkoord. Nenad denkt dat dit niet toevallig is maar intentioneel. Of er afhankelijkheid zal komen hangt volgens Nenad en anderen niet af van wat er officieel in het akkoord staat maar welk belang het Westen en met name de V.S. heeft bij een bepaalde beslissing. Veel is buiten de regels om gegaan bij de totstandkoming van het Dayton-akkoord, met als rechtvaardiging dat de oorlog moest stoppen (Stewart 2006). Veel democratische wetten zijn overtreden. Meer over het cynisme en het wantrouwen jegens de internationale gemeenschap in het volgende hoofdstuk.

3.3 Gebrek aan een nationale identiteit

There's no culture from Bosnia as a country, we're a new country.

I don't think we'll ever feel united as a country, as people.

Natasa, 21, student farmacie

Een alternatieve identiteit die losstaat van etniciteit is essentieel voor het creëren van een multi-etnische staat (Simonsen 2005). In een goed functionerende multi-etnische staat is een burger zowel loyaal aan de staat als aan zijn eigen etnische groep. De ontwikkeling van een overkoepelende nationale identiteit is een manier om het belang van etniciteit te reduceren onder de bevolking. Er is een nieuwe vlag gekozen en een nieuw volkslied gekomen om de nationale eenheid in heel Bosnië te versterken. Als mensen zich betrokken voelen bij hun land en de nationale identiteit als hun identiteit ervaren valt de noodzaak van etniciteit weg. Ze horen immers al ergens bij.

'Home is where we feel we belong' (Hedetoft&Hjort 2002:vii).

Belonging wil zeggen dat we voelen dat we ergens toe behoren. Het gaat om waar mensen zich thuis voelen en dit hoeft niet per definitie overeen te komen met de plaats waar ze zich nu bevinden. Een thuis is pas een thuis als we dit zelf zo ervaren. Voor veel Serviërs die ik sprak geldt dat ze zich thuisvoelen in Republika Srpska, maar niet in heel Bosnië. Zij zien Republika Srpska als hun land, dit kennen zij en hier voelen zij zich thuis. In veel gevallen identificeren zij zich met symbolen uit Servië; de Servische vlag is veel te zien op straat.

Als Bosnië weer een verenigd land wil vormen zal het moeten werken aan *'belonging'*. Burgers moeten zich Bosnisch gaan voelen in plaats van Moslim, Kroaat of Serviër. *'The state must appear as nation and the nation as ethno-culturally given and historically continuous'* (Hedetoft&Hjort 2002:xiii). Dit gaat voor Bosnië erg moeilijk worden. Nu voelen mensen dat ze bij een andere natie horen (Servië, Kroatië) maar wonen ze in Bosnië. De natie waar ze voelen dat ze bij horen, valt niet samen met de staat waarin ze leven. Nationalistische sentimenten zijn een poging om natie en staat samen te brengen, zodat de plaats waar mensen zich thuisvoelen en de plaats waar hun thuis is aan elkaar gelijk zijn.

'People from different national groups will only share an allegiance to the larger polity if they see it as the context within which their national identity is nurtured, rather than subordinated', betoogt Kymlicka (1995:189). Mensen van verschillende nationale groepen zullen alleen loyaal zijn aan het grotere geheel als ze het gevoel hebben dat hun eigen nationale identiteit wordt gekoesterd. Dit nu is een probleem. Zo hebben veel van mijn Servische informantten het idee dat ze minder rechten zouden hebben als ze in de Moslim-Kroatische Federatie zouden wonen of als Bosnië weer één verenigd land zou worden. Dit maakt dat ze zich vast blijven

klampen aan hun Servische identiteit zonder dat er veel ruimte is voor pluralisme en een overkoepelende, nationale Bosnische identiteit.

Het merendeel voelt zich meer verbonden met de Republika Srpska dan met het land als geheel, of, zoals een informant telkens benadrukte: *'The problem is that we don't have a national Bosnian identity'*. Hiermee slaat ze de spijker op zijn kop. Tekenend hiervoor waren de antwoorden die ik kreeg op de vraag die ik iedereen stelde: wat is je hoofdstad en wat is je land? De meesten gaven toe dat de officiële hoofdstad Sarajevo niet overeenkomst met hun gevoel. Voor hun gevoel is Banja Luka hun hoofdstad en Republika Srpska hun land. Ook nationale symbolen waar ze zich mee identificeren ontbreken. Veel van mijn informanten kenden het volkslied van Bosnië als geheel niet en als ze al wisten dat het bestond, gaven velen aan het niet te herkennen. Het volkslied heeft geen tekst, het is alleen muziek, want over de tekst kon niemand het eens worden.

De Bosnische vlag werd in 1998 door een commissie, bestaande uit afgevaardigden van de drie etnische groepen, ontworpen. Uiteindelijk werd de winnende vlag gekozen door de Spaanse diplomaat Westendorp, op dat moment Hoge Vertegenwoordiger van de Verenigde Naties in Bosnië. Op de vlag staat een gele driehoek, als symbool voor de drie etnische groepen, de sterren en de kleuren zijn ontleend aan de vlag van de Europese Unie. Deze vlag heeft voor de meeste informanten weinig of geen betekenis, ze weten de kleuren en hoe hij er globaal uitziet maar als ik vraag of ze hem kunnen tekenen schudden ze hun hoofd. 'Slechts weinigen voelen zich verbonden met deze nieuwe, collectieve symbolen' (Faber 2001:154).

Sportwedstrijden vormen een belangrijke context om de natie te articuleren en uit te dragen. Ze vormen een parameter voor de mate waarin *'collective belonging'* ervaren wordt (Fox & Miller-Idriss 2008:354). Vrijwel alle informanten geven aan dat ze tijdens sportevenementen in de eerste plaats voor Servië zijn, daar ligt hun loyaliteit. Zelfs als deze een wedstrijd spelen tegen Bosnië. *'These fans physically encapsulate and communicate national allegiances'* (Fox & Miller-Idriss 2008:355), dit doen ze door de kleuren en symbolen die ze dragen. De officiële voetbal club in Banja Luka, FK Borac heeft als symbool een vignet met de drie kleuren van de Servische vlag. Er wordt ook gesproken over *'our team'* als ze Servië team benoemen. Pas als Servië is uitgeschakeld bestaat er enige interesse voor het team van hun eigen land. Jasna

vertelt hierover terwijl we naar het Servische basketbalteam op televisie kijken; *'I like Bosnia as my country, but I can't force myself to like that team. I hope they will win, but I don't care if they lose. I really want to care, but I cannot.'* Met Servië is duidelijk meer verbondenheid dan met hun officiële nationale identiteit, Bosnisch.

Informant Robert vertelt me hoe hij bij een aanvraag voor een creditcard 'Servisch' als nationaliteit had ingevuld. Een paar dagen later kreeg hij een telefoontje van de bank dat dit niet klopte, hij was Bosnisch. Hij praat er verhit over, en snapt niet dat nationaliteit automatisch gekoppeld moet zijn aan je geboorteland; *'I would be personally offended if they would call me Bosnian'*. Hij ziet zichzelf als Servisch en vat het op als een belediging als mensen hem Bosnisch noemen, mede omdat hij Bosnisch zijn associeert met de Islam en hij is Christelijk.

Opmerkelijk is ook dat veel informanten uitspreken dat ze in het buitenland niet weten wat ze moeten antwoorden als mensen vragen waar ze vandaan komen. Als ze zeggen dat ze uit Bosnië komen wordt er automatisch vanuit gegaan dat ze Moslim zijn en dit vinden ze duidelijk niet prettig. De meesten zeggen daarom liever dat ze uit Republika Srpska komen, in Bosnië.

Een andere gebeurtenis waarbij het gebrek aan een nationale identiteit pijnlijk aan het licht kwam was tijdens een nieuw project waar ik als vrijwilliger aan kon deelnemen. In navolging van andere Europese landen gaan ze in september een grote schoonmaakdag organiseren om de natuur van het hele land van vuilnis en plastic te ontdoen. De actie heette *'Let's do it Bosnia!'*, en er zijn drie teams in Bosnië actief; een in de Federatie, een in de Republika Srpska en een in district Brcko. Op een van de vergaderingen was er felle onenigheid over de naam van de actie, mensen konden zich niet identificeren met 'Bosnia' in de naam van de actie, ze vonden de naam meer bij de Federatie passen. Toen is er besloten om de actie voortaan alleen maar *'Let's do it'* te noemen, heel neutraal, dan zouden geen mensen zich buitengesloten voelen. Deze situatie laat zien hoe de Bosnische identiteit wordt ervaren en dat er nog een lange weg te gaan is voordat iedereen zich thuis zal voelen in de nationale identiteit van het land. Het ontbreken van een overkoepelende identiteit maakt het nog moeilijker voor de drie etnische groepen om zich verbonden met elkaar te voelen. Er kunnen pas bij een gezamenlijke identiteit raakvlakken ontstaan die het belang van etniciteit verminderen.

3.4 De rol van politiek en de media

*'The media always has one point of view,
a war always has two sides,
until we realize that we can't go further'*

Sanja, 28 jaar, afgestudeerd in economie, werkloos

Hoewel mijn informanten aangeven veel contact te hebben met mensen van andere etniciteiten en ook met hen bevriend zijn ligt de focus van politieke leiders en de media nog veel op nationalisme. De reden die mijn informanten hiervoor geven is de slechte economische situatie. Zolang het gaat over etniciteit hoeven ze in de politiek niet te praten over de problemen die het land heeft en waar niemand een oplossing voor weet. Zelf wijst praktisch iedereen die ik sprak nationalisme af, maar in de politiek en de media viert het hoogtij. Ze spreken er schande van dat de echte problemen blijven liggen. De internationale gemeenschap is zo verwickeld in de economische vooruitgang van Bosnië dat er de ruimte is voor lokale autoriteiten om passief te blijven, er populistisch beleid op na te houden en het weerhoudt ze ervan verantwoordelijkheid te nemen voor de problemen in hun land (Tzifakis & Tsardanidis 2008). De vele verkiezingen zorgen ervoor dat politiek leiders geen economische maatregelen nemen die op de korte termijn een negatief effect kunnen hebben. Tevens bevestigen deze verkiezingen de positie van nationalistinnen binnen de etnische gemeenschappen. Dit staat economische en sociale hervormingen in de weg (Tzifakis & Tsardanidis 2008). In de Republika Srpska wordt Servisch nationalisme, afscheiding van de entiteit, en daarmee van de Federatie, aangeprezen als de oplossing voor alle problemen. De media hebben veel invloed bij het aanwakkeren van deze nationalistische sentimenten en maakt hier grof gebruik van. Informanten geven aan veel media te nationalistisch te vinden. Om deze reden kijken ze niet naar deze zenders en lezen opvallend veel informanten geen kranten.

Bosnië kampt met een sterk verouderde industrie die nog stamt uit de tijd van Tito. In de periode dat ik er was zijn de pensioenen met 30-40% gekort. Voor ouders en grootouders van mijn informanten leverde dit direct problemen op. De BTW gaat binnenkort omhoog van 17% naar 23%. Voedselprijzen zijn vergelijkbaar met

Nederland, maar een goed salaris is maar 400 euro per maand. In 2010 was de werkloosheid meer dan 43%⁷; in werkelijkheid ligt dit cijfer waarschijnlijk lager vanwege een grote grijze, ongeregistreerde economie. Doordat er corruptie is op grote schaal is het mogelijk om voor absurde bedragen banen te kopen. Informanten noemen een bedrag van omgerekend € 5.000 voor een baan als leraar. Ook heb je volgens hen meer kans op een baan als je lid bent van de grootste politieke partij.

Instituten in Bosnië moeten nog veel vertrouwen winnen onder de bevolking. Een van de redenen voor dit wantrouwen is de nauwe band die er bestaat tussen criminaliteit en politiek en de wijdverspreide corruptie (Chandler 2008). Een steeds armer wordende bevolking is verknoopt met politiek leiders die zichzelf verrijken terwijl ze nationalisme als oplossing aangedragen. Het is het recept voor verdere neergang.

3.5 De toekomst van Bosnië

Uit onderzoeken blijkt dat er sprake is van een pessimistische blik op de economische ontwikkeling van het land (Dzihic en Segert 2012). Bosnië heeft een onzekere toekomst. Het is niet duidelijk hoe het land zich politiek en economisch gezien zal gaan ontwikkelen. De drie presidenten die de drie naties vertegenwoordigen hebben andere doelen voor de toekomst. De president van de Republika Srpska wil afscheiding, de president van de Kroaten wil een derde entiteit en de Moslim president wil van Bosnië zo snel mogelijk weer één land maken. In 1997 was 91% van de Serviërs en 84% van de Kroaten tegen een verenigde Bosnische staat, terwijl 98% van de Moslims hier vóór was (Bose 2002). Deze cijfers laten grote verdeeldheid zien.

Mijn informanten voelen de onzekerheid en velen zijn voortdurend bezig met het aanvragen van beurzen om te studeren en daarna te werken ‘in Europa’⁸. Kolind (2008) verwijst naar een onderzoek uit het jaar 2000 onder jongeren in Bosnië. Een ruime 60% van de jongere inwoners zou het land verlaten als ze de mogelijkheid zouden krijgen. Als belangrijkste redenen hiervoor gaven zij de lage levensstandaard, geen vooruitzichten voor het land en de hoge werkloosheid. Hij concludeert dat ‘het onderzoek ons vertelt over een jonge generatie die het vertrouwen heeft verloren in de

---

⁷ Cijfer: http://www.indexmundi.com/bosnia_and_herzegovina/unemployment_rate.html

⁸ Dit staat tussen aanhalingstekens om duidelijk te maken dat ze Bosnië alleen geografisch gezien in Europa vinden liggen, ze voelen zich er geen onderdeel van.

toekomst' (Kolind 2008:224). Ook Faber ziet dit in haar veldwerk; 'veel jongeren zouden gelijk naar het buitenland vertrekken als ze dit konden' (Faber 2001:5). Het leeuwendeel wil weg, zo snel mogelijk. De politieke situatie en het nationalisme wordt ook als reden genoemd. Jelena vertelt me dat ze ontzettend moe is door de hele situatie. De oorlog is volgens haar niet gestopt. *'Instead of fighting with weapons they fight with words now'*. Huttunen spreekt in deze context over een *'housewar'*, een oorlog zonder wapens binnenshuis (Huttunen 2010:45). Echter, Jelena is wel de enige die de oorlog nog als een doorlopende zaak beschouwt. Ze vertelt me dat ze gewoon de kracht niet meer heeft om een toekomst te zien in Bosnië. Een enkeling wil juist blijven en de verantwoordelijkheid nemen om het land weer op te bouwen.

Als een van de redenen voor de moeilijkheden over en weer wordt aangegeven dat elke bevolkingsgroep nog steeds een ander verhaal vertelt over de oorlog. Niemand weet wat er precies waar is; er bestaat geen objectieve kennis. Er leven nog steeds veel onduidelijkheden en ook zijn de meningen verdeeld over de reden waarom de oorlog begon. Een 28-jarige geografieleraar merkte op dat hij opgelucht is dit jaar geen derde klas te hebben. Daarin wordt namelijk de nationale geografie behandeld en dit ligt nog steeds gevoelig. De geografie is zo verwezen met de geschiedenis van het land dat het onmogelijk is om beide los van elkaar te zien en er objectief over te zijn. De leerlingen zijn van verschillende etniciteiten en hebben allemaal andere versies van de waarheid. Hij pleitte voor objectieve, wetenschappelijke kennis over de oorlog. Dan zou er een gemeenschappelijke geschiedenis zijn als basis voor een gemeenschappelijke toekomst.

Om een land te vormen is het belangrijk dat er een vermeende, verbeelde gezamenlijke geschiedenis is (Anderson 1983). Wat er in Bosnië gebeurde was dat de geschiedenislessen in beide entiteiten gecentraliseerd werden, maar in beide entiteiten op een andere manier. Zo werden er kort na de oorlog geschiedenisboeken uit Servië gebruikt waarin de Serviërs als helden aangewezen terwijl in geschiedenisboeken van de Federatie de Serviërs juist werden zwartgemaakt. 'Educatie verenigde mensen niet maar verdeelde ze' (Torsti 2009:69). Pas in 2007 kwam aan het gesegregeerde onderwijssysteem een einde. 'Een nationaal onderwijs systeem speelt een rol van onschatbare waarde om mentale grenzen te creëren die passen bij de grenzen van de staat waarin mensen leven' (Hedetoft&Hjort 2002:xii). Als onderwijs gecentraliseerd is voedt dit onze perceptie van het land waarin wij wonen en hoe wij dat ervaren. Het

is een middel om verschillende etniciteiten een gezamenlijk verhaal te geven, waarbij het gevoel ergens bij te horen en wat ons thuis is, overeenkomt met geografische feiten.

Studenten moeten wachten tot rond hun 18^e jaar tot de oorlog van de jaren '90 behandeld wordt, voor die tijd staat het alleen kort vermeld aan het einde van hun geschiedenisboek. Ik vermoed dat dit ook te maken heeft met het gebrek aan objectieve feiten. Er wordt nu gewacht tot studenten ouder zijn en meer in staat om de verschillende verhalen over de oorlog naast elkaar te kunnen zetten en kritisch te vergelijken. Er moet een gezamenlijk verhaal gaan ontstaan over de oorlog om deze te kunnen duiden en een plaats te geven voor de toekomst.

Ik ontmoette Milan, student ruimtelijke planning en van mijn leeftijd, tijdens een wandeling naar de rivier Sana met een van de organisaties waar ik vrijwilligerswerk deed. Hij stak gelijk van wal toen ik vertelde wat ik al die tijd in Bosnië deed. Terwijl ik op mijn All Stars door de ruige natuur naast hem liep vertelde hij me dat hij graag schrijft en mee wilde doen aan een schrijfwedstrijd. Tot hij vernam wat het thema van de wedstrijd was, de toekomst van Bosnië. Hij realiseerde zich dat hij niet wist wat hij daarover moest schrijven, hij had geen enkel idee en besloot toen maar om niet mee te doen, tot zijn teleurstelling. Zijn verhaal maakte indruk op me. Aan zijn gezicht kon je zien hoe moeilijk hij het vindt dat de toekomst zo onzeker is, het maakt hem zelf ook onzeker. Een essentieel punt voor de toekomst is of Dayton aangepast gaat worden, en als dit zo is, op welke manier dit dan zal gebeuren.

In haar artikel *'Warnings From Bosnia'* snijdt Hanson een essentieel maar gevoelig punt aan. Dayton zou een tijdelijke oplossing zijn en had als doelstelling dat Bosnië op termijn weer één land zou kunnen vormen. Het akkoord gaat ervan uit dat 'de partijen in Bosnië actief wensen om te staat weer op te bouwen als een geïntegreerd en multi-etnisch geheel' (Hanson 1999:98). De vraag is echter of de inwoners dit wel willen. Dayton heeft volgens hem tot dusver weinig succes opgeleverd omdat de mensen in Bosnië deze veronderstelling niet accepteren. Vooral de Serviërs zouden moeite hebben met een latere vereniging van de twee entiteiten. *'[...] Separating the antagonists worked because that was the wish of those antagonists; similarly, integrating them is difficult because it does not appear to be the wish of the Bosnian people'* (Hanson 1999:98). Dit blijkt ook uit mijn veldwerkperiode. Het leeuwendeel van de informanten vindt de twee entiteiten wel

best en voelt niet de noodzaak tot een vereniging. Ongeveer de helft staat hier in de toekomst neutraal tegenover, de andere helft is bang dat ze hun Servische identiteit op moeten geven als het land weer wordt samengevoegd. Wel moet genoemd worden dat er ook een paar waren die juist zo snel mogelijk weer één land willen vormen. Dit waren ook degenen die zich het minste verbonden voelden met de Servische identiteit maar juist meer met de nationale identiteit van het land.

We hebben gezien dat het Dayton-akkoord veel invloed uitoefent op de Bosnische politiek, al is het maar omdat de positie van *'others'* nog steeds ter discussie staat. Misschien is het succes van Dayton tegelijk ook een fiasco. De verdeling in twee entiteiten zou een tijdelijke oplossing moeten zijn, maar er zijn teveel spanningen om dit op korte termijn te veranderen en het is ook maar zeer de vraag of de Servische bevolking hier dan wel achter zou staan.

Hoofdstuk 4: De invloed van de internationale gemeenschap

Mede door zijn geografische positie heeft Bosnië altijd een belangrijke rol gespeeld, elk leger in elke Europese oorlog is in de loop ter tijden door het land getrokken, vaak verwoestingen achterlatend. Bosnië heeft veel natuurlijke rijkdommen zoals steenkool, ijzer en hout⁹ en volgens informanten maakt dit het land interessant voor het buitenland. Het land is kwetsbaar voor conflicten. De verschillende bevolkingsgroepen hebben in het verleden niet altijd gemakkelijk samen kunnen leven. Door de verschillende culturele (religieuze) grenzen die in de Balkan bij elkaar komen kunnen conflicten mogelijk snel escaleren. Stabiliteit op de Balkan is belangrijk voor heel Europa en daarbuiten.

4.1 De rol van de internationale gemeenschap

‘The whole Balkan is a playground for EU, America, United Nations. The UN should be helping poor people to live normally, now they are just helping the ones with capital’.

Marko, 22, student economie

Europa was passief tijdens de oorlog in de jaren '90 en er was duidelijk gebrek aan cohesie en aan vastberadenheid die nodig was om de crisis onder controle te brengen, De VS nam het voortouw bij de diplomatieke onderhandelingen en ontwierp Dayton als wettelijk kader voor het land (Brljavac 2012).

‘De geïdealiseerde opvatting van de internationale gemeenschap over wat een samenleving is, verschilt dramatisch van de werkelijkheid waarin Bosnische burgers en organisaties functioneren’ (Belloni 2001:163). Er bestaat dus een spanning tussen de doelstelling van het akkoord, geïnitieerd door de internationale gemeenschap, en de sociale werkelijkheid.

Critici beweren dat het vredesverdrag liet lang op zich wachten omdat de VS niets wilde weten van onafhankelijkheid van de verschillende delen van Bosnië.

---

⁹ Informatie over natuurlijke hulpbronnen:
http://www.indexmundi.com/bosnia_and_herzegovina/natural_resources.html

Mearsheimer & Van Evera betogen dat dit te maken heeft met een Amerikaanse tendens om de kracht van nationalisme te onderschatten, De VS bestaat zelf uit immigranten en verwacht dat anderen landen zich ook zo vreedzaam kunnen ontwikkelen tot een multiculturele samenleving (Mearsheimer & Van Evera 1995). Ze beargumenteren dat de politieke beleidsmakers van de VS soms moeten inzien dat staten niet in hun huidige vorm kunnen blijven bestaan. Alleen als we deze realiteit accepteren hebben we een redelijke kans om het rustig te houden. Onafhankelijkheid moet een laatste redmiddel blijven, maar soms is het nodig (Mearsheimer & Van Evera 1995). Campbell beschuldigt de internationale gemeenschap van de etnische scheiding in de twee entiteiten (Campbell 1999), hoewel ze de complexiteit van de situatie erkent. Veel mensen die ik sprak ergeren zich eraan dat de internationale gemeenschap de situatie zoals die nu is in Bosnië als bijzonder ervaart en niet als oplossing ziet voor de langere termijn. Terwijl volgens hen een land als België net zo is ingedeeld als Bosnië nu, met twee delen en een district. Informanten vinden hun land daarin niet uniek en begrijpen daarom niet waarom de internationale gemeenschap de situatie koste wat kost lijkt te willen veranderen. Ze zijn ofwel niet op de hoogte van de huidige politieke crisis in België of kiezen ervoor het hier niet over te hebben. Andere voorbeelden die worden genoemd zijn Quebec en het Baskenland, toch ook beide niet geheel zonder problemen.

Er lijkt volop het gevoel te heersen dat de VS handelt uit eigenbelang en dat er sprake is van *'higher interests'*. Dat Bosnië een *'playground'* is waarop nieuwe politieke strategieën worden uitgetest, een informant gebruikte als metafoor dat de VS Bosnië als een schaakbord ziet om bepaalde zetten uit te proberen. Anderen gaan nog verder en spreken zelfs van kolonialisatie, ook in de literatuur is dit standpunt terug te vinden. Carpenter heeft het over 'kolonialisatie door het Westen' (Carpenter 2000:1). De VS had volgens Hanson (1999) zeker belang bij Dayton, door het akkoord kon het land zich manifesteren als wereldmacht die de verplichting heeft bij te dragen aan Europese veiligheid, en de Amerikaanse leidersrol bevestigen als het gaat om morele principes. Informanten wijzen me erop dat de VS beweert te handelen in het kader van mensenrechten, maar zelf tijdens de bombardementen in 1999 op Belgrado burgerdoelen raakte. Het discours dat de internationale gemeenschap beheerst met betrekking tot mensenrechten vinden informanten 'hypocriet'.

Het weinige dat mijn informanten van Nederland weten zijn de drugs, de prostituees en het Joegoslavië-tribunaal¹⁰ in Den Haag. Dit Tribunaal is al tijdens de oorlog tot stand gekomen, in 1993, onder de vlag van de Verenigde Naties (Gow 2008). De officiële naam is International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). De belangrijkste missie van de ICTY was ‘om bij te dragen aan het herstel en de handhaving van internationale vrede en veiligheid’ (Gow 2008:48). Het was tevens een ad hoc antwoord op de noodzaak van een permanent international strafhof (Akhavan 1996), dit is er uiteindelijk ook gekomen in 2002, eveneens in Den Haag.

Terwijl ik dit schrijf is het proces van Ratko Mladic net gestart. Bij zijn uitlevering vorig jaar is er in Banja Luka op het grote plein voor winkelcentrum Boska geprotesteerd, tienduizend mensen gingen de straat op¹¹. Voor Bosnië is dat een ongekend aantal mensen. Aleksander was hierbij aanwezig en vertelde me zijn motieven om mee te doen aan deze demonstratie. Op zijn favoriete plek, een theatercafé zonder ook maar een spoortje creativiteit, legt hij uit dat het meer een algemeen protest was tegen de internationale gemeenschap en meer specifiek, tegen het Joegoslavië-tribunaal. Over Mladic zelf weet hij niet veel, alleen dat ‘het Westen’ hem ziet als een oorlogsmisdadiger. Volgens Aleksander voerde hij ook maar gewoon orders uit. En zijn belangrijkste ergernis is dat er in Den Haag zoveel nadruk wordt gelegd op de fouten van de Serviërs, terwijl aan alle kanten verkeerde dingen zijn gebeurd. Volgens hem pakken ze veel meer Serviërs op en straffen ze hen ook zwaarder. Dit was de reden voor zijn betrokkenheid bij de demonstratie.

Er is niets te vinden over de verdeling in straffen tussen oorlogsmisdadigers van de verschillende etniciteiten, dus ik kan niet controleren of het klopt dat de Serviërs hogere straffen moeten uitzitten en vaker gearresteerd worden. Feit is wel dat er vooral in Nederland veel aandacht is voor rechtszaken tegen Serviërs als Milosevic, Karadic en Mladic. Dit komt mede door wat er in Srebrenica gebeurde en waarbij Nederland betrokken was. Als de Serviërs in Republika Srpska van mening zijn dat het tribunaal het vooral op hen gemunt heeft en hen nog steeds als agressors ziet, lijkt mij dit juist een belemmering in de opbouw van het land in plaats van een bijdrage eraan. Vertrouwen in internationale gerechtelijke instanties is noodzakelijk en uit dit verhaal blijkt dat het ICTY niet bijdraagt aan dit vertrouwen. Misschien zou de

---

¹⁰ Voor meer informatie zie: <http://www.icty.org/>

¹¹ Nieuws item van Euronews op 31 mei 2011, beelden te zien op <http://www.youtube.com/watch?v=TTbMMHH8Pz8>

situatie verbeteren als er internationaal meer aandacht werd geschonken aan processen tegen representanten van de andere betrokken etnische groepen.

Er is gebrek aan vertrouwen in de internationale gemeenschap in het algemeen. Dit komt onder andere voort uit het feit dat de UN tijdens de oorlog niet in staat was de *safe areas* en de burgers te beschermen (Stewart 2006). Er worden verwijten geuit dat de internationale gemeenschap de Serviërs als agressors zag en daarom na de oorlog in eerste instantie slechts ontwikkelingshulp gaf aan de Moslims en Kroaten in de Federatie. Servisch slachtofferschap, waar ik in hoofdstuk 2 al over schreef, speelt tevens een grote rol in het gebrek aan vertrouwen in internationale instanties. Een nieuwe impuls aan dit slachtofferschap gaf de nieuwe film van Angelina Jolie *'The land of blood and honey'* (2012). Er wordt met schande over deze film gesproken door de Serviërs, die in deze film alweer als slechteriken worden afgeschilderd, terwijl er juist de hoop was dat Angelina Jolie een objectieve film zou maken over de oorlog. Toch waren gekopieerde dvd's van de film in de marktstalletjes volop verkrijgbaar.

4.2 Passiviteit van de bevolking

'People here don't believe that we can change something. We don't believe politicians will do their best for us. We don't believe we have any rights'.

Jasna, 23, student Servisch en Italiaans

Een van de zaken die mij tijdens mijn veldwerk vooral opviel was de passiviteit van de bevolking. Er heerst het algemene gevoel dat de politiek toch niets doet, de internationale gemeenschap bepaalt alles en als burger heb je weinig in te brengen. Anja, sociaal werkster, vertelt me; *'People don't believe in their power to change things. When we didn't get our salary nobody did anything, I wanted to but everyone said I was too young'.*

Een belangrijke reden voor passiviteit wordt toegeschreven aan de rol van de internationale gemeenschap. De internationale gemeenschap neemt besluiten waarvan zij denkt dat deze in het algemeen belang zijn maar dit heeft tot gevolg dat zij binnenlandse politieke instituties verzwakt en publieke participatie in de publieke sfeer ondermijnt (Chandler 2008). Als de internationale gemeenschap bepaalt wat het

algemeen belang is dan blijft er weinig ruimte over voor betrokkenheid van de Bosnische burgers.

De internationale gemeenschap heeft invloed op alle politieke niveaus en reguleert veel aspecten van het dagelijks leven in Bosnië; *'Bosnians have become disempowered'* (Hanson 1999:97). Dit is wat ik in alle verhalen ook duidelijk terughoorde, de internationale gemeenschap bepaalt volgens velen toch alles, dus waarom zou je moeite doen. Zoals mijn Servische lerares me duidelijk maakte; *'Here we don't care about politics, you can't change anything. You have elections but everything is already predetermined'*. Het heeft geen zin om te gaan stemmen als de internationale gemeenschap beslissingen kan nemen over de hoofden van de bevolking heen (Carpenter 2000, Stewart 2006). Bij de laatste verkiezing in 2010 heeft bijna 59%¹² van de stemgerechtigden zijn stem daadwerkelijk uitgebracht. Dit is al beter dan in de tien jaar ervoor maar er valt zeker nog een hoop winst te behalen als we dit cijfer vergelijken met een land als Nederland. Veel informanten gaven aan niet of misschien te gaan stemmen, er waren er maar weinig die me vertelden sowieso hun stem uit te brengen omdat ze hier recht op hebben aangezien ze in een democratie leven. Het is zonde dat de slimme, hoogopgeleide mensen die ik gesproken heb niet politiek betrokken zijn. Ze ergeren zich veelal aan het nationalistische gedachtegoed van de partijen en om deze reden is er ook niemand die ze hun stem echt gunnen. Volgens hen zijn alle partijen hetzelfde.

Een andere reden voor apathie is dat er sinds de economische crisis meer armoede is in Bosnië en omliggende landen. In Bosnië heeft dit als consequentie dat er sprake is van moedeloosheid en inertie. Daarbij zijn mensen sceptisch over politieke instituties en hun representanten (Dzihic en Segert 2012). Mensen zijn gericht op hun eigen situatie en dat vergt al zoveel energie dat mensen nauwelijks politiek betrokken zijn. Politici worden neergezet als egoïstisch en corrupt. Mensen hebben er geen vertrouwen in dat ze doen wat goed is voor de bevolking. Hun salarissen zijn erg hoog en staan niet in verhouding met andere sectoren. De jong volwassenen die ik sprak willen dan ook (op één na) niets met de politiek te maken hebben. De enige die wel politiek actief is doet dit vooral omdat hij vindt dat je een organisatie van binnenuit moet veranderen.

Volgens Bose (2002) zou het doel van internationale betrokkenheid moeten

---

¹² Cijfer: http://www.idea.int/vt/country_view.cfm?id=18

zijn *'to assist Bosnians make a transition from being subjects of an international mission to build frameworks of democracy, human rights and rule of law to becoming active, engaged agents of their own future(s)'* (Bose 2002:274). Uiteindelijk was het streven van Dayton dat het tijdelijk zou zijn. De internationale gemeenschap moet de burgers op zo'n manier ondersteunen dat ze zelf de vaardigheden ontwikkelen om een verandering waar te maken zodat de internationale gemeenschap zich op den duur helemaal terug kan trekken. Althans, dat was het oorspronkelijke idee.

Hoewel mensen dus over het algemeen vrij passief zijn en weinig betrokken bij de samenleving als geheel, viel me wel op dat bij de vrijwilligersorganisaties, waar ik tijdens mijn veldwerk betrokken bij was, veel hoger opgeleide jongeren actief waren, al vanaf de middelbare schoolleeftijd. Zij vinden dit de normaalste zaak van de wereld en tonen veel inzet. Etniciteit speelt voor hen geen rol, de organisaties waarvoor ze werken maken geen van alle een onderscheid. Toch gaat het maar om enkele organisaties in een stad met 200.000 inwoners, dus valt hieruit niet de conclusie te trekken dat alle jeugd bijzonder betrokken is bij de samenleving; het merendeel is erg passief. Maar de hoger opgeleide jongeren lijken dus voor een deel wel heel betrokken. Dit is toch een hoopvol gegeven voor de toekomst: dat de jongere generatie voor een deel bestaat uit mensen die zich in georganiseerd verband sterk willen maken voor de verandering van de situatie en die daar ook zelf actief een bijdrage aan willen leveren.

Terwijl ik deze thesis aan het schrijven ben word ik geconfronteerd met actueel nieuws. Sinds eind mei zijn er in Banja Luka protesten losgebarsten waaraan dagelijks honderden mensen deelnemen. De protesten begonnen over 'Picin Park', een park in het centrum dat door corrupte politici verkocht was aan ontwikkelaars. Mensen wilden opkomen voor de natuur in hun stad en het park behouden. Nu de protesten aanhouden ligt de focus van de demonstranten steeds meer op corruptie en illegaal verkregen rijkdom in het algemeen. Onder andere de burgemeester van Banja Luka, Dragoljub Davidovic, en de president van de Servische entiteit, Milorad Dodik, worden beschuldigd. De protesten krijgen een steeds politieker karakter. De Facebook groep *'Park is Ours'* kreeg al snel meer dan 46.000 leden, meer dan een

groep in Bosnië ooit via een sociaal netwerk binnenhaalde¹³. Deze ontwikkelingen zijn zeker positief te noemen; ze laten zien dat de mensen in Republika Srpska zich actief inzetten om veranderingen te bewerkstelligen.

4.3 Democratie?

'I like democracy, the issue is we don't have democracy, just capitalism'.

Milena, 28, afgestudeerd in economie

Ten tijde van het communisme hadden mensen geld, het probleem was dat er weinig spullen te koop waren. Nu hebben mensen geen geld maar kunnen ze alles krijgen, de winkels liggen vol maar alleen de elite kan er kopen. De overgang van socialisme naar kapitalisme voltrok zich in een handomdraai, inmiddels is er ook de overgang geweest van oorlog naar vrede. Een laatste, derde overgang is er een met meer complicaties, in de praktijk blijkt de overstap van communisme naar een democratie er een die veel voeten in de aarde heeft.

Er wordt met nostalgie gesproken over de jaren van socialistisch Joegoslavië, mensen hadden een baan, een huis en konden zelfs intekenen op vakanties tijdens hun verlof. Zoals informant Aleksander het beschrijft:

'You can't spread democracy when forced. Our parents all say Yugoslavia was a better life, with higher standards. Even people who didn't like communism say that. People here are really suffering, they are nostalgic, we would do anything to try and renew the old Yugoslavia'.

Waar je echter weinig over hoort zijn de restricties van het communistische systeem, onder Tito had je weinig in te brengen en je was je leven niet zeker als je het niet met zijn denkbeelden eens was. Toch blijft deze periode mensen bij als een goede tijd, in tegenstelling tot nu was er bijna niemand werkloos en iedereen kon in zijn levensonderhoud voorzien.

Burgers zien hun eigen moeilijke economische en sociale positie als het

---

¹³ 'When fear disappears: Protests in Banja Luka entering third week'. Op <http://ireport.cnn.com/docs/DOC-802568>, bezocht op 16 juni 2012.

grootste probleem van de samenleving. Er bestaat een nauwe correlatie tussen democratisering en de ontwikkeling van de economie en samenleving. Als iedereen bezig is met zijn individuele situatie maakt dat het moeilijk om politieke participatie te verwachten van burgers, en dit is een essentiële voorwaarde voor een democratie (Dzihic en Segert 2012). Pas als mensen hun eerste levensbehoeften vervuld zien is er aandacht voor de politieke situatie, in Bosnië is dat op dit moment niet zo.

Corruptie is een van de grootste problemen waarmee het land kampt en het vormt eveneens een grote belemmering voor een democratie. Ambtenaren krijgen een bijzonder hoog salaris en rijden in de duurste auto's rond, terwijl een substantieel deel van de bevolking nauwelijks rond kan komen. Alles is te koop voor grof geld; diploma's, een rijbewijs en zelfs een baan. Zelfs als je meerdere opleidingen gedaan hebt en meerdere talen spreekt is het moeilijk om aan een baan te komen. *'It doesn't matter what you know, but who you know'* is een uitspraak die ik vaak hoorde. Zonder een sociale welvaartsstaat en een eerlijke manier om staatsmiddelen te verdelen blijft een democratie onstabiel (Dzihic en Segert 2012). Volgens informant Anja ligt de grondslag van deze corruptie voor een deel bij de communistische achtergrond van het land; *'Communism brought a lack of responsibility for institutions, there were no consequences'* Met andere woorden; instituties konden passief blijven en alles maken, want er waren geen enkele consequenties voor onrechtmatigheden.

Een democratie is *'a system through which the majority, either directly or through representative bodies, exercises decision making political power'* (Issacharoff 2004:73). In het geval van Bosnië heeft ook de internationale gemeenschap de politieke macht om de levens van de mensen daar te beïnvloeden, bijvoorbeeld door in de politiek bepaalde deelnemers te weren of te laten vertrekken (Carpenter 2000, Stewart 2006).

'Democracy is based on the consent of the governed, the demos. Democracy without a demos requires the imposition of 'democratic values' on people who have their own ideas on how their lives, liberties, property, and sacred honour should be protected, and thus seems undemocratic'

(Stewart 2006:759)

Feit is dat het democratiseringsproces zoals dat nu plaatsvindt veelal van bovenaf is opgelegd, terwijl de bevolking er zelf soms andere ideeën op na houdt. Het oplossen van economische problemen wordt door velen van hen gezien als belangrijker dan democratische waarden (Dzihic en Segert 2012). Dat het belang van deze waarden voor hen bepaald wordt kun je net als Stewart (2006) zien als ondemocratisch.

Carpenter is ook erg kritisch over de rol van de internationale gemeenschap in het democratiseringsproces in Bosnië. Vooral op het punt van vrije meningsuiting in de media. *'The lesson being conveyed is that the West's real definition of freedom of the press is the freedom to air views favoured by Western authorities'* (Carpenter 2000:12). Volgens hem is er geen ruimte om kritiek te uiten op Dayton, het Joegoslavië-tribunaal of de NAVO (Carpenter 2000).

Door de internationale gemeenschap is ook bepaald dat mensen die gevlucht zijn in de oorlog nog steeds de mogelijkheid hebben om te stemmen in het gebied waar ze vandaan kwamen. In 'het Westen' heerst nog de illusie dat deze mensen zullen terugkeren maar volgens velen in Bosnië is dit een manier van het Westen om stemmen weg te halen bij nationalistische partijen (Carpenter 2000). Mensen die gevlucht zijn vormen veelal de minderheid in een bepaald gebied, als er gestemd wordt via etnische lijnen stemmen zij anders dan de meerderheid. In Republika Srpska kan dit betekenen dat de Kroatische en Moslim partijen meer stemmen behalen dan dat er nu nog Kroaten en Moslims wonen.

Stewart weet de huidige situatie in Bosnië treffend te omschrijven;

'a country which has never been allowed to exercise its democratic muscles' (Stewart 2006:760). De EU en de VS zijn de actoren in het democratiseringsproces in Bosnië. Het komt niet van binnenuit maar er wordt als het ware van bovenaf op aangedrongen door middel van het Dayton-akkoord. Het land heeft nog weinig kans gehad om zelf te werken aan die democratie. *'Foreigners tell us what to do in our own country. They say it's all about democracy, but it's not in our interests. All people here are sick of the words equality and democracy'* zegt Aleksander hierover, terwijl zijn ogen vuur schieten. Een democratisch rechtssysteem komt er pas na oefenen is wat Stewart wil zeggen, het gaat met vallen en opstaan en Bosnië moet ook de ruimte krijgen om eigen fouten te kunnen maken, dit is ook wat ik hoor van informanten.

4.4 Toetreding tot de EU

'Joining the EU would be like embarking the Titanic'

Marko, 22, student economie

Nu Kroatië na Slovenië als tweede land van voormalig Joegoslavië deel gaat uitmaken van de EU reist de vraag of Bosnië dit in de nabije toekomst ook zal kunnen doen. De Europese Unie verwacht van de Bosnische politiek dat er democratische hervormingen worden doorgevoerd en dat de grondwet wordt aangepast. Met de huidige grondwet is toetreding onmogelijk, dit heeft te maken met de positie van *'others'* in de grondwet en hun politieke rechten¹⁴, zoals ik dit besproken heb in hoofdstuk 2. Echter, het is bijna onmogelijk om veranderingen aan de brengen als er consensus moet komen over de toekomst van het land. De drie presidenten willen allemaal een andere kant op met het land, terwijl elke verandering in de grondwet door alle drie moet worden goedgekeurd. Brljavic beargumenteert dat dit erg naïef is en dat ook niet precies duidelijk is welke veranderingen en precies moeten worden doorgevoerd als Bosnië kans wil maken op lidmaatschap, de verschillende landen in de EU zijn hier verdeeld over (Brljavac 2012).

Midden in het centrum van Banja Luka zit een EU informatiecentrum. Je kunt er folders ophalen met informatie over de Europese Unie en er zijn kinderboeken te koop met kleurige wereldbollen op de voorkant. Een prentenboek voor kinderen van een jaar of zes heeft als Engelse titel; *'Travel the universe of a greater Europe. An adventure story.'* Tekenend is dat ik nooit iemand bij dat informatiecentrum naar binnen heb zien gaan. Blijkbaar is er geld beschikbaar van de EU om in Bosnië meer draagvlak te creëren voor een toetreding van het land in de toekomst. Op straat hangen posters over de EU met veel blije mensen erop in ongemakkelijke houdingen.

Tevens is de aspiratie naar EU lidmaatschap te zien in de Bosnische vlag, die

---

¹⁴ Artikel 'Bosnia's Gordian Knot: Constitutional Reform', Europe Briefing no 68, op 12 juli 2012. Uitgave van de International Crisis Groep. Te lezen op de volgende website: http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/balkans/bosnia-herzegovina/b068-bosnias-gordianknotconstitutionalreform.aspx?utm_source=bosniareport&utm_medium=execsum&utm_campaign=mremail

in 1998 in gebruik werd genomen. Omdat de vlag uiteindelijk is uitgekozen door de Hoge Vertegenwoordiger van de VN is het moeilijk te zeggen of dit een aspiratie van de VN is of van de bevolking. De gelijkenis is treffend, er staan ook sterren op en de kleuren zijn precies hetzelfde.

Vooraf had ik verwacht dat de EU inderdaad een toekomstdroom zou zijn van velen, maar het tegendeel bleek waar. Zeker door de economische crisis die de EU nu in zijn greep heeft is lidmaatschap een stuk minder aantrekkelijk geworden. De meesten die ik sprak staan er op z'n minst sceptisch tegenover, ze hebben geen behoefte aan de wetten en regels van de EU die impact zouden hebben op hun manier van leven. Wat moet er tenslotte met het maken van de traditionele, alcoholische drank 'rakija' gebeuren, mensen op het platteland brouwen het en verkopen het op lokale markten, het product voldoet aan geen enkele wet en is een belangrijk deel van de cultuur. De toetreding van Kroatië tot de EU op 1 juli 2013 gaat ook gevolgen hebben voor de toch al magere export van Bosnië. De meeste export gaat naar Kroatië maar omdat de producten niet voldoen aan de strikte EU-regels zal dit moeten stoppen.

Een informant spreekt er tevens schande van dat de EU Kroatië zomaar als EU lid aanvaardt zonder het ooit over de (Servische) slachtoffers van de Kroatische Ustasa in de Tweede Wereldoorlog te hebben. De EU manifesteert zich graag als actief en leidend op het gebied van mensenrechten, maar hieruit blijkt volgens haar dat dit alleen is als ze er zelf baat bij hebben. Ik denk dat de publieke opinie anders geweest zou zijn als de EU tijdens de oorlog van de jaren '90 een duidelijk standpunt had ingenomen of actie had ondernomen, maar de verschillende lidstaten konden het niet eens worden over een militair ingrijpen. Intussen ging de oorlog gewoon door en werden mensenrechten geschonden op grote schaal, terwijl dit juist een van de stokpaardjes is van de EU.

Het wekt de indruk dat mensen internationale regelgeving in hun land zat zijn, als ze lid zouden worden van de EU komen er alleen maar meer opgelegde regels bij waar het land en de burgers zich aan moeten houden. Zoals hoe groot een paprika precies moet zijn om verkocht te worden, vertellen ze me als voorbeeld. De eerder in dit hoofdstuk beschreven passiviteit lijkt eveneens een rol te spelen, mensen zijn meer bezig met hun individuele situatie dan dat ze zich interesseren voor het grotere politieke geheel. *'People here are hungry, poor, they think how to survive and not about how to get to EU'*, laat Marina me weten.

Verder lijkt er ook sprake te zijn van enige angst. Bosnië met zijn vier miljoen inwoners zal in de EU, gezamenlijk 400 miljoen, nooit veel te zeggen hebben. Ze zouden weer hun lot in de handen van anderen leggen. Op de lange termijn, als ze er als land beter voorstaan, willen ze het wel een kans geven, maar de reden daarvoor is niet meer stabiliteit op de Balkan, zoals ik vooraf gedacht had. Ze kunnen al vrij reizen voor drie maanden naar Schengen-landen, maar ze zouden graag voor langere tijd in Europa wonen en werken. Door lidmaatschap zou deze droom wel uit kunnen komen. Voorlopig voelen ze zich geen onderdeel van een groot Europa. Maar ze willen voor werk of studie juist wel ‘naar Europa’ toe. Dat zij hier zelf deel van uitmaken zien ze alleen als geografisch gegeven.

Samenvattend: terwijl wij hier in ‘het Westen’ vaak lijken te denken dat andere landen maar wat graag bij de EU willen horen, ligt dit gecompliceerder. Hoewel het in de politiek en de media een essentieel punt is, lijkt dit onder de Serviërs in Republika Srpska veel minder te leven. Het belangrijkste voor hen lijkt te zijn dat ze hun manier van leven kunnen behouden en in hun levensonderhoud kunnen voorzien, zonder dat er regels van buitenaf, uitmaken hoe zij hun leven moeten leiden.

Hoofdstuk 5: Conclusie

Het doel van mijn onderzoek was om te laten zien welk effect het Dayton-akkoord heeft op het dagelijks leven van hoogopgeleide, jonge Serviërs in Bosnië, hoe zij hun etniciteit beleven en daarnaast hoe zij de toekomst zien van hun land. Na mijn onderzoek kan ik concluderen dat Bosnië nog een lange weg te gaan heeft als we kijken naar het politieke systeem als geheel, de passiviteit van de bevolking, de verouderde industrie en de politieke toekomst van het land. Hoewel er zeker een aantal mensen is dat graag weer één land zou vormen, ziet het merendeel dit in de nabije toekomst niet gebeuren. De Republika Srpska betekent voor de meesten veiligheid. Zolang hun entiteit blijft bestaan onder Dayton kunnen ze hun Servische identiteit behouden. Zoals informant Milica, student politicologie, het verwoordt: *‘Today people, especially from Western countries, connect being a Serb, to being a terrorists, to killing people. That’s why Serbian people like their entity, it’s kind of a protection from other people’*. De jonge mensen die ik gesproken heb zien ook geen alternatief en vinden het eigenlijk wel prima als de situatie zo blijft. Het merendeel voelt zich meer verbonden met Republika Srpska dan met het land als geheel. Tekenend hiervoor waren de antwoorden die ik kreeg op de vraag die ik iedereen stelde; wat is je hoofdstad en wat is je land? Banja Luka wordt veel als hoofdstad ervaren en Republika Srpska als hun land.

Veel van mijn informanten kenden het volkslied van Bosnië als geheel niet en als ze al wisten dat het bestond, gaven velen aan het niet te herkennen. De Bosnische vlag heeft voor de meesten weinig betekenis, ze weten de kleuren en hoe hij er globaal uitziet maar als ik vraag of ze hem kunnen tekenen schudden ze hun hoofd. Daarnaast gaven vrijwel alle informanten aan dat ze tijdens sportwedstrijden in de eerste plaats voor Servië zijn. Hier is duidelijk meer verbondenheid mee dan met het Bosnië. Op grond van deze bevindingen stel ik dat er eerst moet worden geïnvesteerd in het creëren van de voorwaarden voor een nationale identiteit. De oorlog ligt echter nog vers in het geheugen. Er zal de tijd voor moeten worden genomen. Want over de oorlog heeft elke etnische groep zijn eigen verhaal, vaak gekleurd door mythische elementen. Een objectieve registratie van feiten, chronologische gebeurtenissen, plaatsen en tijden, actoren en factoren heeft niet plaatsgevonden. De partijen zijn het er alleen over eens dat het eerste slachtoffer hun waarheid was. Ik ben van mening dat

een wetenschappelijk, objectief verhaal over het hoe, wie, wat, waar wanneer en waarom van de oorlog kan bijdragen aan de nationale identiteit. Ook het proces van een dergelijke geschiedschrijving kan een helende dialoog en het begin van verzoening en meer tolerantie bevorderen. Voorwaarde is dan wel dat het betrokken instituut bij alle partijen vertrouwen en geloofwaardigheid geniet.

Druk van buitenaf om Dayton aan te passen en van Bosnië een verenigd land te maken lijken juist averechts te werken. Het proces heeft tijd nodig. Evenals als het construeren van de democratie zoals de internationale gemeenschap die graag zou zien functioneren. Toch lijkt het allergrootste probleem de slechte economische situatie die het nationalisme verder aanwakkert. Dit is wat het leven voor de mensen elke dag tot een uitdaging maakt. De combinatie van toenemende armoede en politici die alleen focussen op nationalisme biedt weinig perspectief voor de toekomst. Zolang mensen passief blijven en politiek ondergaan zal de sluier van zwaarmoedigheid over dit land blijven hangen en zal de toekomst duister blijven. Dayton zorgt er niet voor dat nationalistische sentimenten toenemen, maar wel dat ze volledig in tact blijven.

Na de oorlog in de jaren '90 zijn er in de wereld veel conflictgebieden bijgekomen, zoals Irak, Somalië, Sudan en recent Syrië. De ethische vraag die telkens opkomt is of de internationale gemeenschap moet ingrijpen en op welke manier dit moet. Van Bosnië en het Dayton akkoord valt veel te leren, over de fouten die gemaakt zijn bij het ontwerp, bij de implementatie ervan en toch ook over de successen die het bracht. Te leren valt hoe verschillende etnische groepen na een oorlog weer relatief veilig samen kunnen leven. De hoogopgeleide jonge Serviërs die ik sprak hechten zelf weinig waarde aan etnische verschillen, ze zijn trots op hun afkomst en zien mensen uit andere groepen als gelijken. Ze hebben vrienden van alle etniciteiten en letten hier nauwelijks op. Dit is een hoopvol gegeven; de mensen die ik gesproken heb zijn degenen die mee de toekomst bepalen.

Deze scriptie is tevens een pleidooi voor educatie. Want meer kennis draagt bij aan minder nationalisme, aan groter vertrouwen in de mogelijkheden om zelf het lot in eigen handen te nemen. Mijn gesprekken hebben de vooronderstelling bevestigd dat mensen met een hogere opleiding zich meer tolerant opstellen. Verschillen tellen voor hen minder, en de talen die zij spreken zorgen ervoor dat ze sneller in contact komen met andere levens- en zienswijzen. Door hun opleiding konden ze een breder

blikveld ontwikkelen en houden ze zich minder vast aan hun eigen etnische groep. Dit is sterk bepalend voor de manier waarop zij hun toekomst zien en hun relatie met anderen. Essentiële voorwaarde is hier echter wel dat er voor deze jongeren meer kansen en mogelijkheden gecreëerd worden, zodat zij minder snel gedesilluseerd hun heil in het buitenland zullen zoeken.

In de literatuur wordt veel kritisch gesproken over Dayton, maar we zijn vergeten te vragen hoe de bevolking hierover denkt en hoe zij de toekomst ziet en in wil vullen. Het verraste mij dat de meesten de scheiding in twee entiteiten best een goede oplossing vinden, ook op de lange termijn. We praten als antropologen veel over voormalige conflictgebieden, voor ons is dit interessante materie, maar een oordeel is makkelijk te snel geveld. We weten vaak te weinig van de beleving van binnenuit. Er is veel geschreven over Dayton en de situatie na de oorlog, maar hier zit ook juist het probleem. Als je alleen schrijft *over* mensen en niet praat *met* mensen zul je de kloof tussen theorie en realiteit niet kunnen overbruggen. Daarom ging ik op zoek naar verhalen. Over de oorlog, de vrede, de Servische cultuur en het leven in een multiculturele samenleving na een bloedig conflict. Mensen die ik sprak waren erg gastvrij en stonden open voor contact, meer dan ik van te voren verwacht had. Ik wil ze op deze plaats bedanken voor al die verhalen, groot en klein, en het leven dat ze met mij deelden. Ik heb geleerd dat je als antropoloog alles wat je denkt te weten aan de kant moet schuiven, zelfs de geschiedenis zoals wij die kennen. Want waar je vandaan komt bepaalt wat je over andere landen en hun geschiedenis geleerd hebt. In het land zelf aangekomen blijkt dat de geschiedenis andere kanten kent die we misschien niet hebben willen zien of waarmee we niet eerder in aanraking zijn gekomen. Die kanten moeten we erkennen en ervan leren zodat we open kunnen staan voor nieuwe ervaringen.

Ik sluit af met een citaat van Stef Jansen, die jarenlang veldwerk heeft gedaan in Bosnië en Servië. In mijn naïeve zoektocht naar de waarheid achter de oorlog en de geschiedenis kan ik één conclusie delen:

Today I find it harder than ever to disprove the belief that the whole world is against 'the Serbs' (Jansen 2000:405).

Lijst met afkortingen

EHRM	Europees Hof voor de Rechten van de Mens
EU	Europese Unie
ICTY	International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia
NAVO	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
VN	Verenigde Naties
VS	De Verenigde Staten van Amerika

Gebruikte literatuur

Akhavan, Payam

1996 The Yugoslav Tribunal at a crossroads: the Dayton Peace Agreement and beyond. *Human Rights Quarterly*, volume 18, no 2, 259-285

Anderson, Benedict

1983 *Imagined Communities*. New edition (2006). London: Verso.

Andric, Ivo

1945 *The bridge on the Drina*. Chicago University Press.

Antic, Anna

2010 Fascism under pressure. Influence of Marxist discourse on the ideological redefinition of the Croatian Fascist Movement 1941–1944. *East European Politics and Societies*, volume 24, no 1, 116-158

Belloni, R

2001 Civil Society and Peace building in Bosnia and Herzegovina. *Journal of Peace Research*, volume 38, no 2, 163-180

Bieber, F

2002 Bosnia–Herzegovina: Developments towards a more integrated state? *Journal of Muslim Minority Affairs*, volume 22, no 1, 205-218.

Binder, David

2009 Has "greater" vanished from the Balkan vocabulary? Fragmentation and cohesion in South-Eastern Europe. *Mediterranean Quarterly*, volume 20, no 3, 40-50.

Biondich, Mark

2006 Controversies surrounding the Catholic Church in wartime Croatia, 1941–45. *Totalitarian Movements and Political Religions*, volume 7, no 4, 429–457

Bose, Sumantra

2002 Bosnia after Dayton. Nationalist partition and international intervention. Oxford university press.

Brljavac, Bedrudin

2012 Examining constitutional changes in Bosnia and Herzegovina: hampering the Europeanization process? *Khazar journal of humanities and social sciences*, volume 14, issue 4, 18-28

Brown, Michael E

2001 The causes of internal conflict: an overview. *Nationalism and ethnic conflict. Revised edition*. Cambridge: MIT Press, 3-25

Campbell, David

1999 Apartheid cartography: the political anthropology and spatial effects of international diplomacy in Bosnia. *Political geography*, volume 18, issue 4, 395-435

Chandler, David

2008 Building trust in public institutions? Good governance and anti-corruption in Bosnia-Herzegovina. *International state-building after violent conflict. Bosnia ten years after Dayton*. New York: Routledge, 82-97

Carpenter, Ted Galen

2000 Jackboot nation building: the West brings “democracy” to Bosnia. *Mediterranean Quarterly*, volume 11, issue 2, 1-22

Caspersen, N

2004 Strategies in post-war Bosnia. Good fences make good neighbours? A comparison of conflict-regulation. *Journal of Peace Research*, issue 41, 569-588

CNN i report

2012 ‘When fear disappears: Protests in Banja Luka entering third week’, <http://ireport.cnn.com/docs/DOC-802568> (16 juni 2012)

Doyon, R. R. & Slack

2001 A population dynamics and susceptibility for ethnic conflict: the case of Bosnia and Herzegovina. *Journal of Peace Research*, volume 38, no 2, 139-161

Džihic, V. & Segert, D.

2012 Lessons from “Post-Yugoslav” democratization: functional problems of stateness and the limits of democracy. In *East European Politics and Societies*, volume 26, no 2, 239-253

Eriksen, H.E.

2004 Ethnicity and nationalism. Third edition (2010). London: Pluto Press.

Faber, Mare

2001 Novi dani, nieuwe dagen. Oorlog en biografie in Banja Luka, Bosnië-Herzegovina. Amsterdam, Uitgeverij Aksant.

Fox, J. E. & Miller-Idriss, C.

2008 Everyday nationhood. *Ethnicities*, volume 8, issue 4, 536-563

Gellner, E.

1983 Nations and nationalism. Second edition (2006). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Gow, James

2008 The ICTY, war crimes enforcement and Dayton: the ghost in the machine. *International state-building after violent conflict. Bosnia ten years after Dayton*. New York: Routledge, 47-63

Greeley, A.M.

2002 Religious revivals in Eastern Europe. *Society*, volume 39, issue 2, 76-77

Håkansson, P. & Sjöholm, F

2007 Who do you trust? Ethnicity and trust in Bosnia and Herzegovina. *Europe-Asia studies*, volume 59, issue 6, 961-976

Hanson, M.

2000 Warnings from Bosnia: The Dayton Agreement and the implementation of human rights. *International journal of human rights*, volume 4, issue 3, 87-104

Hayden, Robert M.

1996 Imagined communities and real victims: Self-determination and ethnic cleansing in Yugoslavia. *American Ethnologist*, volume 23, issue 4, 783–801

Hedetoft, Ulf & Hjort, Mette

2002 The post-national self; identity and belonging. Introduction (vii- xxxii) *University of Minnesota Press, Minneapolis, USA.*

Huttunen, Laura

2010 Sedentary policies and transnational relations: a ‘non-sustainable’ case of return to Bosnia. *Journal of Refugee Studies*, volume 23, no 1, 41-61.

International Crisis Group

2012 ‘Bosnia’s Gordian Knot: Constitutional Reform’, Europe Briefing no 68. http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/balkans/bosnia-herzegovina/b068-bosniasgordianknotconstitutionalreform.aspx?utm_source=bosniareport&utm_medium=execsum&utm_campaign=mremail (18 juli 2012)

Issacharoff, Samuel

2004 Constitutionalizing democracy in fractured Societies. *Journal of International Affairs*, volume 48, no 1, 73-93.

Jansen, Stef

2000 Victims, underdogs and rebels. Discursive practices of resistance in Serbian Protest. *Critique of Anthropology*, volume 20, issue 4, 393–419

2003 ‘Why do they hate us?’ Everyday Serbian nationalist knowledge of Muslim hatred. *Journal of Mediterranean Studies*, volume 13, no 2, 215–237

2005 National numbers in context: maps and stats in representations of the post-Yugoslav wars. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, issue 12, 45–68

Kaufmann, Chaim

2001 Possible and impossible solutions to ethnic civil wars. *Nationalism and ethnic conflict. Revised edition*. Cambridge: MIT Press, 444-483

Kolind, Torsten

2008 Post-war identification: everyday Muslim counter-discourse in Bosnia Herzegovina. Aarhus University Press.

Kymlicka, Will

1995 Multicultural citizenship: a liberal theory of minority rights. Oxford University Press.

Mearsheimer, J.J. & Van Evera, S.

1995 When peace means war. *The New Republic* op 18 december, 16-21

Pranger, R.J.

2011 The Milosevic and Islamization factors: writing contemporary History in the Balkans. *Mediterranean Quarterly*, volume 22, no 1, 1-14

Radonic, Ljiljana

2011 "Croatia: Exhibiting memory and history at the "shores of Europe". *Culture Unbound*, volume 3, 355-367

Sen, S

2009 Cyrillization of Republika Srpska. *Perspectives on global development and technology*, volume 8, issue 2/3, 509-531

Simic, Andrei

2000 Nationalism as a folk ideology: the case of the Former Yugoslavia. *Neighbors at War: Anthropological Perspectives on Yugoslav Ethnicity, Culture and History*. Pennsylvania State University Press, 103-115

Simonsen, S.G.

2005 Addressing ethnic divisions in post-conflict institution-building: Lessons from recent cases. *Security Dialogue*, volume 36, no 3, 297-318.

Stewart, A.

2006 The International Community in Bosnia: Enduring Questions of Legitimacy. *Chinese Journal of International Law*, volume 5, no 3, 753–760

Szostkiewicz, A.

1999 Religion after communism. *Commonweal*, volume 126, issue 16, 17-19

Torsti, P

2009 Segregated education and texts: a challenge to peace in Bosnia and Herzegovina. *International journal on world peace*, volume 26, issue 2, 65- 83

Tzifakis, N. & Tsardanidis, C.

2008 Economic reconstruction of Bosnia and Herzegovina: the lost decade. *International state-building after violent conflict. Bosnia ten years after Dayton*. New York: Routledge, 64-82

Weller, M. & Wolff, S.

2008 Bosnia and Herzegovina ten years after Dayton: lessons for internationalized state building. *International state-building after violent conflict. Bosnia ten years after Dayton*. New York: Routledge, 1-14

Wimmer, A.

2002 Nationalist exclusion and ethnic conflict. Shadows of modernity. Cambridge: University Press

Whitt, S

2010 Institutions and ethnic trust: evidence from Bosnia. *Europe-Asia studies*, volume 62, issue 2, 271-292

Whitt S, & Wilson, R.K.

2007 The dictator game, fairness and ethnicity in post-war Bosnia. *American Journal of Political Science*, volume 51, no 3, 655–668